

AJALOO LINE AJAKIRI

N° 1   **1936**

VIIETEISTKÜMNES AASTAKÄIK

T O I M E T U S

H. KRUS
PEATOIMETAJA

O. LIIV / M. SCHMIEDEHELM
H. SEPP / P. TARVEL

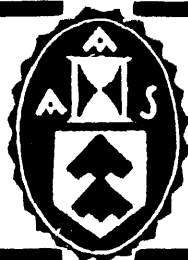

SISU:

	Lk.
Baltimaade orduaegsest mesindusest. F. Linnus	1
Esimese eesti purjelaeva sõit üle Atlandi. Leo Leesment	14
Eestlus Tallinnas Rootsi aja lõpul. O. Liiv	19
Gustave Glotz †. P. Haliste	25
Henri Pirenne'i ajalooteaduslikust tegevusest. P. Tarvel	36
Varia	45

AJALOOLINE AJAKIRI

1936

N° 1

I VEERAND

TARTU

Baltimaade orduaegsest mesindusest.

Läti Henriku kroonikast (X, 13) leiame 1206. a. alt järgmise teate Toreida liivlaste kohta: „... Sest nad ... olid Kaupole, kes neid maha jättes alati võitles koos kristlastega, teinud palju paha, olid lõhkunud tema mesipuud (*arbores apum confregerant*).“

Juba a. 1212 esinevad „mesipuud“ jälle tüli objektina. Nagu kroonik jutustab (XVI, 3), „tõusis suur riid Võnnu orduvendade ja sellal piiskopile alluvate Autine lätlaste vahel, põldude ja mesipuude pärast (*de agris et arboribus apum*)“, mida orduvendid olid lätlastelt ära võtnud. See riid arenes pea kõigi senialustatud lätlaste ja liivlaste mässuks sakslaste vastu ja lõppes, peale rohkeid vahelduva õnnega võitlusi, vastuhakkajate uue alistumisega (XVI, 3–5). Mässu väljakutsujaks saanud tüli lahendati aga vahekohtuga, mille otsusel lätlased said oma mesipuud tagasi ja veel rahalist hüvitust saadud kahjude eest (XVI, 6).

Millised olid need meie lõunanaabrite juures nii silmapaistvat osa etendanud „mesipuud“, selle kohta ei leia me L. H. kroonikast lähemaid andmeid. Samuti puuduvad seal teated mesipuude olemasolust eestlastel. Pöördume seepärast nende küsimuste selgitamiseks kaasaegse — ja ka hilisema — ürikmaterjali poole. Esmajoones pakuvad siin huvi toleaeagsed maadejagamise ja piiridemääramise kohta käivad dokumendid, samuti läänituskirjad, hiljem ka ostumüügi lepingud jne.

Võtame vaatluse alla kõigepealt Baltimaade toleaeagse „mesipuude“ terminoloogia, mis väheste eranditega on ladinakeelne kuni XIV saj. lõpuni, sealt alates aga alaksakeelne.

L. H. *arbores apum* on nähtavasti juhuslik termin, kuna ürikmaterjalis teda üldse ei esine. Sedalaadi juhuslikke nimetusi leidub XIII saj. kestel veel muidki, näit. *in ... arboribus mellifluis* „mett-

voolavais puudes“ (UB¹) I, 238, a. 1252), *mellifluam quercum* „mett-voolava tamme“ (UB I, 80, a. 1226). Ootamata esineb *mellifluas arbores* kord ka veel XVI saj., nimelt nn. Sigismund Augusti privi-leegis a. 1561²). Sageli nimetatakse mesipuid ka lihtsalt *arbores* „puud“ (näit. UB I, 70, a. 1224; I, 80, a. 1226; I, 78, a. 1226), nagu seda ühel juhul leiame L. H. kroonikaski (XVI, 6).

Kõige tavalisemaks ja n. ü. normaalnimetuseks on aga *arbores melligeræ* „meekandvad puud“. Vanim selle terminiga dokument on teada a. 1253 (UB I, 248), hiliseim a. 1388 (LGU³) I, 127). Ka Riia linna maamaksude raamatuis XIV saj-st esineb kõikjal *arbores melligere* [-ae] e. ka ainult *arbores*⁴). Juba XIII saj. keskpaigu leidub esimene alasaksakeelne balti ürik, kus „mesipuid“ mainitakse nimega *honechbome* (UB VI, 3026). Alates XIV saj. keskelt on selle sõna sagedasemaks mitmusevormiks *honnichbome* (näit. UB II, 894), mille kõrval esineb aga terve rida muidki kirjaviise: (pl.) *honichbome*, *honigbeume*, *honigbome*, *honighbome*, *honnichboeme*, *honnigboeme*, *honugbome*, *honnichbome* jne. Haruldane Baltimail, nähtavasti Ida-Preisist laenatud, on nimetus *honnichbeuten*⁵), kuna alaksa *immenbome* (LGU I, 63) ja selle paralleelkujud (*ymen bome*, *immen boume*, *immen bome*, *imme bome* jne.) kuuluvad enamikus juba XVI saj-sse. Seega on esimesed (ladinakeelsed) ürikuis esinevad „mesipuude“ nimed pärit aa. 1224 ja 1226, s. o. umb. samast ajast,

¹) UB = F. G. v. Bunge j. t., Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten, (1) I—XII ja (2) I—III; Reval 1853 jj.

²) C. Schirren, Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga; Dorpat 1865, lk. 18, § XXI.

³) LGU = H. v. Bruiningk u. N. Busch, Livländische Güterurkunden I—II; Riga 1908, 1923.

⁴) J. G. L. Napiersky, Die *Libri Redituum* der Stadt Riga; Leipzig 1881, lk. 58—61, *passim*.

⁵) Leidub vaid kord, ühes Saksa ordu kõrgemeistri (Preisimaal!) saadiku aruandes a. 1445 (UB X, 171; vrd. ka UB X, 170, kus sama sõna samasisulisel aruandes esineb korrumpeeritud kujul *honnichwennde*(?). Sõna *honnichbewte* on kahemõtteline: see võib nii keskaegses kui hilisemas keelepruugis tähendada niihästi kasvavat mesipuid kui pakkтары. — Ühes tunnistajate ülekuulamise aktis a. 1431 (UB VIII, 440) Dundaga (Dondangen) maa-alade kohta tarvitatakse veel teistki erandlikku nime-tust *alveola apum*, mis harilikult tähendab ainult mingit liikuvat (pakk-, õlg- jne.) taru. Kuid ka siin tuleb arvestada asjaolu, et mõlemad dokumendi koostajad on mitte-liivimaalased, kes siinsete olude teadmatuse pärast või lihtsalt harjumusest võisid tarvitada neile tuttavamad kuid siinsetele oludele mittevastavat termini. Et sedalaadi terminoloogilisi libisemisi tõesti juhtub, sellest annab kujuka näite Modena piiskop Wilhelmi vahekohtuotsus Riias 15. III 1226 (UB I, 78), milles leiduv lause *in arboribus quæ sunt in miricis fodiendis ad apes* on Lateraanis, otsuse kinnitamisel paavst Honorius III-nda poolt, asendatud sõnadega *in fodiendis alveariis apum de lignis, quæ sunt in miricis* (LGU I, 7, märk. f). Siin on lõunamail tundmatu kasvav taru kerge käega asendatud tuttava pakkтарыga!

mil kirjutati ka L. H. kroonika⁶⁾). Lõpeb nende (alaksakeelne) mainimine üldiselt XVI saj. II poolel. Viimane läänituskiri, kus esineb sõna *honigbeumen*, on teada a. 1561 (vrd. Brfl.⁷⁾ I, 1502), ka müügi- ja pantimislepinguis neid termineid sellest hiljemini enam ei leidu.

Milline tarutiüp peitub siis kõigi nende nimetuste taga? Võiksime arvata, et pakktaru, mida praegu oleme harjunud pidama kõige algelisemaks tarutiübiks. Ometi oleks seda, nagu igat liikuvat taruliiki ladina keeles nimetatud *alvearium* või mõne muu samatüvelise sõnaga (*alveus*, *alveolus*). Ladina *arbor*, nagu ka alaksaks *bom* „Baum“ tähendab aga kõigepealt elavat, kasvavat puud. Ka sellised nimetused, nagu „meekandev“ e. „mettvoolav“ sobivad paremini elusale puule kui puupakule. Samuti alaksaks *honnichbom*, *immenbom* tähendavad eeskätt „kasvavat mesipuud“, kuna pakktarude kohta oleks tarvitatud *immenstock* vms. Et siin on tegemist mitte liikuvate tarudega, vaid maa küljes kinni olevate „mesipuudega“, näitab seegi, et neid orduaegseis dokumentides loeteldakse alati maa külge kuuluvate päraldite hulgas⁸⁾), mitte kunagi äga vallasvarana.

Selgema ettekujutuse saamiseks selliseist kasvavaist mesipuust esitame siin joonise ühest praegu veel tarvitusel olevast „tarupedajast“, nagu neid Võrumaal vähesel määral tänini on säilinud⁹⁾). Nagu joon. 1 näha, on elusa männi (lõuna-) küljele umb. 3 m kõrgusele raiutud 1 m kõrgune ja kämbla laiune avaus, mis kaetud kahe suulauaga. Viimaste taga peitub aga laiem kumer õõnsus, milles pesitsevad mesilased. Suulauad on suletud puupulkadega, kuna nende keskel on rida lennuauke. Nagu läbilõikeis joon. 2 näha, on sellise kasvava taru pesaruumi ehitus täiesti sarnanev pakktarude omale, ainult õõne läbimõõt on väikesem kui pakktarudel, et ära hoida puu murdumist tuule käes.

Nagu praegustelt tarupuude omanikelt saadud teated ja läinud sajandi lõpust päritolevad J. Klinge andmed¹⁰⁾ tõendavad, on sellised „mesipuud“ meil viimaseil aastakümneil raiutud peamiselt mändidesse, millel del tuulemurru ärahoidmiseks tavaliselt latv maha lõigati. Õonestamist toimetati kas kumerateralise künakirvega või peitliga. Oli olemas selleks ka erilisi suuri kumerpeitleid („tarutuur“), mida tarvitati loomuliku puuõõne laiendamiseks. Meevõtt toimus nagu pakktaruski, suulaudu eest ära võttes ja noaga kargi välja lõigates, ainult tuli selleks kärbisega või redeliga üles

⁶⁾ Vrd. H. Kruus, Eesti ajaloo lugemik I; Tartus 1924, lk. 219.

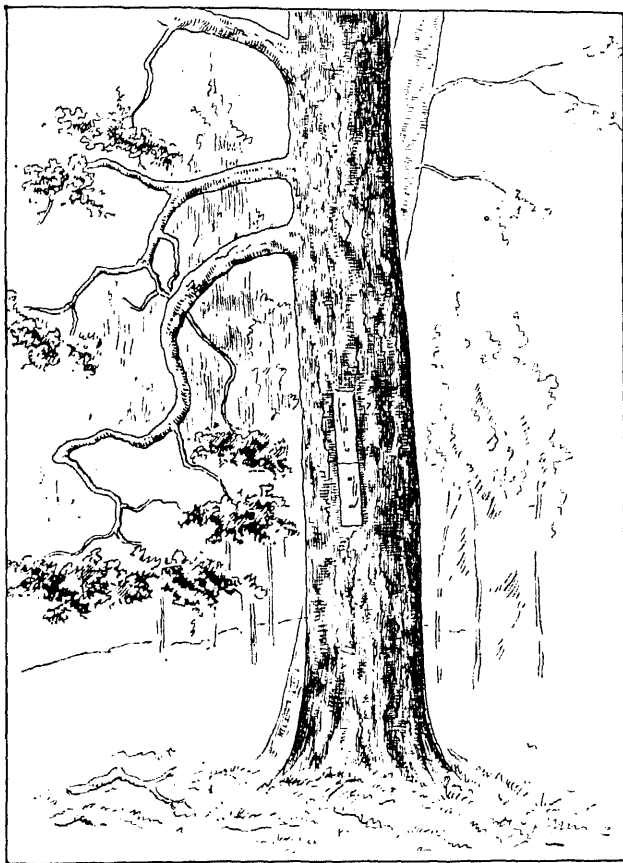
⁷⁾ Brfl. = F. G. v. Bunge, R. v. Toll j. t., Est- und Livländische Briefflade, I—IV; Reval 1856—1887. Mainitud kohas (Brfl. I, 1502) seisab küll „Honigweiden“, mis on äga ilmne eksitus, kuna originaalis — ordumeister Gothardi läänituskirjas Engelbrecht von der Lippe'le Saka ms. kohta 30. apr. 1561 (ERKA, Kukuruse) on selgesti kirjutatud „honigbeumen“.

⁸⁾ Vt. näit. Eesti alalt P. Johansen, 35 Regesten und Urkunden zur Gütergeschichte Harrien-Wierlands (Harju-Virumaa) im 13. und 14. Jahrhundert (SB GEG 1930, Tartu 1932), nr. nr. 8, 20, 21, 23.

⁹⁾ Vt. F. Linnus, Metsamesinduse jälgi Eestis („Eesti Mets“ 1935, lk. 424—428); sama, Kasvavad tarud („Mesila“ 1936, lk. 6—8).

¹⁰⁾ J. Klinge, Die Honigbäume des Ostbalticums und die Beutkiefern Westpreussens (Schriften der Naturforschenden Gesellschaft in Danzig, N. F., Bd. X, Hft. 2/3; Danzig 1901, lk. 215—242).

ronida. Veel XIX saj. lõpupoolel oli metsamesinikel tarvitusel ka eriline ronimisnõr, mida köideti ümber puu nii, et moodustus rida silmuseid, kuhu jalgadega toetudes saadi samm-sammult ülespoole ronida, kuni jõuti pesaruumi kõrguseni¹¹⁾. Kaitseks karude vastu, kes kippusid mesipuid lõhkuma, löödi tüvesse teravaid raudkonkse või riputati pesaruumi kohale puupakk, mis karu poolt eemale lükatuna tagasi kiikus ja kallaletungijale vastu pead löi. Klinge teatel olid XIX saj. lõpul Vastseliina pool

Joon. 1. Kasvav „tarupedajas“ Karula khk. Lõuna-
küljelt. Autori ülesvõtte järgi a. 1933.

mesinikel tarvitusel ka peremärgid, mis lõigati puukoore sisse. Sellist mär-
gitud mesipuid loeti omanikule kuuluvaks, kuigi puu asus võõral maa-alal,
nimelt mõisametsas.

Neid kasvavaid tarusid on Eestis praegu teada ainult 7, kõik Karula
ja Rõuge khk. Rohkem on neid järel Lätimaal, eriti Liivi rannikul Kura-
maal, end. Dundaga (Dondangen) ja Pope (Popen) mõisade metsades. Need
läti-liivi tarupuud on üldjoontes täiesti sarnased ülalkirjeldatud eesti
omadega.

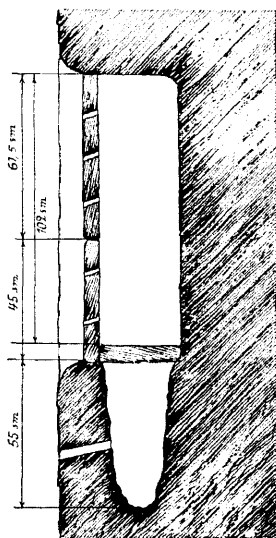
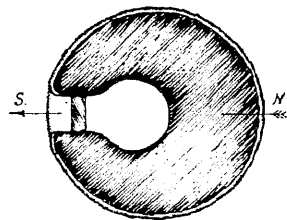
¹¹⁾ Vt. Klinge, lk. 227, joon. 2.

Vaatame nüüd selle hilis-etnograafilise tagapõhja valguses ordu-aegsete Balti tarupuude kohta käivaid kasinaid andmeid.

Ürikuis leiduvad teated ei jäta kahtlust, et puuõnnsused, kus mesilasi peeti, olid kunstlikult tehtud. Puude õnnestamisest on ürikuis mitmel korral juttu, näit.: *arbores fodere vel quercus incidere; in arboribus... fodiendis ad apes* (UB I, 80, 78) jne. Ladina *fodere* tähendab õieti „kaevama“, millise sõnaga eesti rahvakeelgi puuõnnestamist tavaliselt nimetab. Ühel juhul (UB I, 299) mainitakse *arborum melligerarum exstructionem item incisionem*, s. o. „mee-kandvate puude valmistamist ja [õõne] sisselõikamist“. Alasaksa-keelseis dokumentides on sagedasem õnnestamise nimetus *holen* (LGU I, 368, 412), *hoelen* (LGU I, 672), ka *stoten* (LGU I, 109) või lihtsalt *nje bome maken* (LGU II, 997 jm.), millele Riia maksu-raamatuis vastab ladina *arbores facere*¹²⁾, kuna samas esinev *reparare*¹³⁾ tähendab nähtavasti eeskätt olemasolevate puude kordaseadmist.

Kahjuks ei leidu meie allikais teateid sellest, millega mesipuude õnnestamist toimetati. Hilisemate analoogiate põhjal võime arvata, et selleks tarvitati nii künakirvest kui ka tarutuura. Viimane oli sobivam sel juhul, kui puul loomulik õõs oli juba olemas, mida tuli vaid laiendada. Alasaksa *stoten* „lukkama“ sobibki paremini tarutuuraga töötamise nimetuseks (vrd. eestik. „peitliga lükatud kirjad“). Võimalik, et ka ülaltähendatud *exstructio* ja *incisio* tähendavad mõlemat eritehnikat, esimene vahest kirvega, teine peitliga õnnestamist.

Puuliikidest kuuleme mainitavat vaid tamme: *quercus incidere; mellifluam quercum* (UB I, 80), *eken innen boum* (LGU II, 217). Et teatavasti tammede arv meie metsades sajandite jooksul on tugevasti vähenenud, pole imestada, et meil neid praegu mesipuuna enam ei leidu. Lätis on kasvavad tammed mesipuudena tuntud aga veel XIX saj.¹⁴⁾

Joon. 2. Eelmise „tarupeada“ pesaruumi läbilõiked.

¹²⁾ Napiersky, l. c., passim.

¹³⁾ Napiersky, lk. 59, nr. nr. 378, 379, 380.

¹⁴⁾ A. Bielenstein, Die Holzbauten u. Holzgeräte der Letten I; St. Petersburg 1907, lk. 189—190.

Meevõtmisele leiame kaks erinimetust: lad. *ascendere*¹⁵⁾ „tõusma, peale minema, otsa ronima“, millele vastab alaksaks *stigen* e. *styghen* (UB II, 894, vt. ka LGU I, 71), ka *stighen*¹⁶⁾ ja teisena *visitare* „külastama“ > „järeleivaatama, revideerima“, mis seega peaks tähendama meevõtmist ennast. Harilikult mainitakse mõlemaid toiminguid „ronimist“ ja „vaatamist“ koos, mis on ka arusaadav, kuna kasvavad puust teisiti ju mett ei võidud kätte saada kui üles ronides.

Lõpuks kuuleme, et kasvavaid mesipuid varustati ka peremärki-dega. Riia linna maamaksuderaamatuis on nende nimeks lad. *signum* e. alsks. (pl.) *merke* ja ka märgid ise on joonistatud raamatuisse iga sissekande juurde¹⁷⁾. Need, Napiersky poolt ka trükkis avaldatud Riia ümbruse liivlaste mesipuude märgid¹⁸⁾ XIV saj. keskelt ongi vanimaid peremärke, mida tunneme kogu Baltimailt. Kuigi otsesed teated puuduvad, pole mingit kahtlust, et peremärke tarvitati ka eestlaste ja lätlaste poolt, kus nad on säilinud veel hilise ajani. Neist hilisemaist analoogiaist võime samuti järeldada, et peremärgid raiuti puukoore sisse.

Nagu siinesitatud teated orduaegse mesinduse kohta näitavad, pidid tolle aja kasvavad mesipuud olema üsna sarnased meie praegustele „tarupedajatele“. Ainult nende puude arv oli võrratult suurem kui praegu.

Riia linna maadelt mainitakse näit. XIV saj. kahte liivlast, kel kokku oli 300 „mesipuud“¹⁹⁾, teistel sealseil mesinikkudel kõigub „puude“ arv enamasti esimese poolesaja piirides. On huvitav, et enamik neid Riia ümbruse mesinikke töötas paaristikku koos, kas ühe või mitme „paarimehega“ (*socius*), kel ometi enamasti igal oli oma peremärk.

Nüüd veel lühidalt kasvavate mesipuude esinemisest. Seni trükkis avaldatud orduaegseis balti ürikuis leidub umb. 50 sellist, kus mainitakse kasvavaid tarusid, kusjuures ligemale paarkümmend neist käsitavad Eesti alasid. Viimastest vanim on üks Padise kloostri valduste piiridemääramise dokument a. 1257 (UB I, 299). Siin puudub võimalus loetella kõiki vastavaid dokumente ja nende põhjal lähemalt jälgida tarupuude levikut. Tähendame vaid niipalju, et ootamatult suur osa teateid käib Põhja-Eesti, nimelt Harju-, Järva-, Viru- ja Läänemaa kohta, kus metsamesindus juba ammu lõplikult välja surnud, kuna Lõuna-Eestist, kus kasvavad mesipuud säilinud meie päevini, ürikulisi teateid leidub vähem. Muidugi tuleb see vastakäivus ainult meie lünkliku materjali süüks panna. Läti ja

¹⁵⁾ Napiersky, l. c., nr. nr. 374, 375, 384.

¹⁶⁾ Napiersky, nr. 385.

¹⁷⁾ Napiersky, l. c., *passim*.

¹⁸⁾ Osa nendest on reprodutseeritud ka LGU I, 71, märk. „1“.

¹⁹⁾ Napiersky, nr. 381.

liivi aladelt leidub ürikuteateid võrdlemisi ühtlaselt, nii Lõuna-Liivimaalt kui Kuramaalt, kusjuures ometi silmatorkavalt rohkesti mainitakse Riia linna lähemat ümbrust. Selle ala liivi asukad olid nähtavasti tublimaid tolleaegseid mesinikke Baltimail.

Kasvavate mesipuude asukoha üle kuuleme ühes juba varemini mainitud ürikus a. 1226 öeldavat: *in arboribus quae sunt in miricis fodiendis ad apes* „mesilaste jaoks õõnestatud puudes, mis asuvad kanarbikkudes“ (UB I, 78).

Mirica e. merica „kanarbik“ tähendab siin mitte üksi taime ennast, vaid ka maad või metsa, kus kanarbik kasvab, seega kanarbikumetsa, kanarbikupalu. Kanarbik on teatavasti praegugi üks meie tähtsamaid meetaimi, mis annab enamiku sügisest meesaagist. Et seda saaki täielikumalt ära kasustada, veetakse näit. tänini Saksamaal Lüneburgi ümbruses (õlg-) mesipuid kanarbikku pidi kohast teise. Ka meil Eestis leidub teateid pakktarude sügisest kanarbikumetsa viimisest, vähemalt veel XIX saj. algupoolelt. Veel suurem oli aga kanarbiku tähtsus meetaimena vanemal ajal. Sellest tunnistab nii meil²⁰⁾ kui mujal metsamesinduse aladel, näit. Ida-Preisimaal²¹⁾ levinud komme kanarbikukulu kevadeti põlema süüdata, et uus kanarbik paremini kasvaks. Sellise tuletegemise tagajärjeks olid sagedased metsapõlemised, mis, koos paljude muude põhjustega, sundisidki metsaomanikke lõpuks metsamesindust ära keelama²²⁾.

Kuna mesilastepidamine kasvavais puudes oli nii tihedalt seotud kanarbiku olemasoluga, siis omandabki nii meil kui mujal metsamesinduse aladel *merica* kindla kõrvaltähenduse: mets, mis on kohane mesipuude pidamiseks e. „mesilaste karjamaaks“. Sellises kindla termini tähenduses esinebki „kanarbiku“ nimetus näit. ühes ürikus a. 1379: *cum... arboribus melligeris, mericis* etc. (P. Johansen, nr. 21). Alates XV saj. on see „mesilaste karjamaa“ mõiste mitmesugustes dokumentides juba üsna sagedane, kuid ladinakeelse nimetuse asemel figureerib alasaksakeelne *honnichweide* (resp. *honichweide*, *honichweyde*, *honighweyde*, *honigweide*, *honigweyde*, *honingk weide*, *honnichweyde*, *honnichweide*, *honnichweude*, *honguweyde*, *honychweide*).

Ülalmainitud Sigismund Aug. privileegis (§ XXI) esineb nimetus *apuum pascua*, mis on nähtavasti otsene „honigweide“ tõlge. Ka ühes dokumendis a. 1354 oletatav „ühismesila“ nimetus (*in mellariis communis*) paistab kahtlasena²³⁾.

Mesilaste karjamaid mainitakse seni trükis avaldatud orduaeg-

²⁰⁾ Klinge, lk. 232—234.

²¹⁾ Dombrowski, Die mittelalterliche Bienenwirtschaft im Erm-lande (Zeitschrift für die Geschichte und Alterthumskunde Ermlands, Bd. IX, Hft. 1; Braunsberg 1887, lk. 83—110), lk. 96.

²²⁾ Klinge, lk. 233—234.

²³⁾ LGU I, 78 ja märk. p samas.

seis dokumentides umb. 40 korral. Neist juhtudest käib umb. $\frac{1}{3}$ Eesti ala kohta, nagu „mesipuude“ puhulgi. Ka „karjamaade“ ja „mesipuude“ topograafiline levik on üldjoontes sama, nagu see ongi ootusepärane. Hoopis suurem on ajaline vahe mõlema termini esinemises, sel määral kui see peegeldub dokumentides. XIII ja XIV saj. mainitakse viimaseis pea ainult „mesipuid“, üsna harukorral ka „karjamaid“. Alates XV saj. II-st veerandist esinevad mõlemad tavaliselt kõrvuti. Nii kestab see kuni orduaja lõpuni (1561), mil „mesipuud“ järsku kaovad ürikuist. Mesilaste „karjamaid“ mainitakse aga edasi, kuigi harvemini, ka veel XVII saj. I veerandil (Brfl. II, 346, 347, 352) ja võimalik, et neid esineb hiljemini, kust aga raskem on ülevaadet saada, kuna hilisemaid dokumente vähem on publitseeritud.

Nähtavasti jätkus XIII ja XIV saj. Baltimail muinasajast päritud metsarohkust veel sel määral, et metsamesinduseks sobivaid „karjamaid“, kus kasvas nii kanarbikku kui õonestamiseks kõlbulikke puid, leidis küllaldaselt. Seepärast piirduetaksegi õigusevahekordade reguleerimisel vaid mesipuude kasustamisõiguse kindlustamisega. Juba XV saj. hakkab aga metsapuudus, tänu paar sajandit kestnud hoolimata röövmajandusele, ennast tunda andma²⁴⁾. Selle tagajärjel ilmneb vajadus kindlustada lepinguis jm. ka mesilaste „karjamaid“, seda enam, et viimased tihti asusid nende kasustajate elukohtadest eemal, analoogiliselt heinamaadele, puuraiumispaikadele jne. Et XVI saj. ja hilisemais maapäraldiste loeteludes mainitakse enamasti vaid „karjamaid“, ilma „mesipuudeta“, võib tulla sellest, et viimaseid loeti „karjamaade“ juurde kuuluvaiks ega tasunud end, eriti nende kokkukuivanud arvu tõttu, neid eraldi mainida. On võimalik aga veel teinegi põhjus, nimelt et pakktarude tarvitusele tulles (vt. alamal) neid peeti alguses mitte kodu ümber, vaid endistel „karjamaadel“. Viimased säilitasid seega oma majandusliku tähtsuse kauemini kui kasvavad „mesipuud“ ise.

Et metsamesindus Orduaja lõpul teatud majanduslikku tähtsust ikkagi veel omas, näeme sellestki, et Sigismund Augusti privileegis, milles loeteldud seisuste ja linnade eesõigused, on tehtud reservatsioon nii „karjamaade“ kui „mesipuude“ edasikasustamise kohta vana kombeõiguse alusel (§ XXI). Märkimist väärib aga küll, et seal „mesipuid“ mainitakse alles teisel kohal, „karjamaade“ järel. Viimaste osatähtsus oli siis nähtavasti suurem.

Lõpliku hoobi metsamesindusele andsid Orduriigi langemisest

---

²⁴⁾ Vrd. O. Daniel, Rückblick auf die Entwicklung des Forstwesens in Eesti (Äratr. Tartu Ülikooli Metsaosakonna toimetustest nr. 10; Tartu 1927), lk. 4 j., samuti G. Vilberg, Metsaolud ja metsatülid Eestis ordu-ajal (Äratr. „VI Eesti Metsanduse Aastaraamatust“; Tartu 1932), lk. 18 j.

kuni Altmarki vaherahuni (1561—1629) kolmveerand sajandit pea katkestamata kestnud sõjad ülevõimu pärast Baltimaal. Need vene-laste, poolakate, rootslaste (ja taanlaste) vahel vahelduva õnnega peetud sõjaretked rüüstasid maa põhjalikult ja tegid suured alad elanikest lausa tühjaks. Sõjapäevil langes muidugi mesipuidki rüü-stamiste ohvriks, kuna suur osa jäi peremeheta ja inimeste hoolitsemise puudusel lõhuti karude jm. vaenlaste poolt²⁵⁾. Sõjaolude tõttu rauges ka uute pesade juurdeõõnestamine, kuna kestval metsade-laastamisel vähenes selleks sobivate puude arv. Kõigele sellele lisandus mesinduse-konjunktuuri järsk langus kogu Euroopas XVI saj. II veerandist alates, kuna usupuhastuse tagajärjel laiadel aladel kirikud tarvitasid nüüd palju vähem vahaküünlaid kui katoliku-usu valitsuse päevil, teiselt poolt aga mee kui magusaine ainuvalitsus oli kõigutatud Ameerikast pilliroosuhkru sisseveo alguse tõttu. Sel-line madalkonjunktuur aitas mesinduse langusele veel omalt poolt kaasa.

Samasse XVI sajandisse langeb aga ka suur mesindustehniline murrang Baltimail. Nimelt tulevad siin kasvavate mesipuude asemel üldiselt tarvitusele pakktarud. Viimaste paremus kasvavate mesipuudega võrrelduna seisis selles, et pakktaru oli hõlpsam õõnes-tada kui kasvavat mesipuud, ka oli tema kergem käsitada mee-võtmisel, pereheimisel jm. töödel. Pealegi sai pakktarudeks kasu-tada märksa vähenõudlikumat puumaterjali kui kasvavate tarude jaoks, mis ülalmainitud põlismetsade vähenemise juures oli küllalt mõjuvaks teguriks.

Teateid sellisest muutusest tarutüüpides saame kahest maa-hindamisraamatust XVI ja XVII sajandi piirjoonelt.

Esimene neist on nn. vanim rootsi kataster²⁶⁾, mis valminud a. 1601²⁷⁾. Mesindustest on siin juttu ainult maksustamise seisukohalt, kusjuures 77-st raamatus kirjeldatud Liivi- ja Eestimaa administratiivühikust (Haus) mett mainitakse maksuobjektina 20 korda. Mesipuid endid on nimetatud ainult neljal korral, kusjuures sel-leks tarvitatakse nimetusi *immen stoeke* (nr. 4, lk. 12) ehk lihtsalt *stock*, pl. *stocke* (nr. 4, lk. 11; nr. 16, lk. 43; nr. 56, lk. 74), mis mõle-mad võivad tähendada ainult pakktaru. Ainsa metsamesinduse mälestisena esineb siin kord „mesilaste karjamaa“ maksusta-

---

²⁵⁾ Vrd. näit. maailmasõja halvavat mõju Leedus just metsamesindusele: H. Klose, Über Waldbienenzucht in Lithauen (Abhandl. der math.-naturw. Abteilung der Bayer. Akademie der Wissenschaften, Suppl.-Band, 6. — 9. Abh.); München 1925, lk. 344.

²⁶⁾ Th. Schieman, Der älteste schwedische Kataster Liv- und Estlands; Reval 1882.

²⁷⁾ A. Korhonen, Rootsi revisjon Baltimaal 1601. aastal (Ajalooline Ajakiri 1926, lk. 1—12, 43—53); samuti A. Korhonen, Michel Jordan (Aj. Ajak. 1935, lk. 97—118), lk. 109 jj.

mine: „Die honingk weide ist von alters her geschnitten“ (nr. 4, lk. 10, Lemsell).

Teine pea samaaegne allikas on Liivimaa poola revisjoniraamat a. 1599²⁸⁾. Ka seal mainitakse mesipuid vaid möödaminnes, seejuures kasvavad tarupuud esinevad vaid Ludza (Lucyn) ja Daugawpils (Dysembork) ümbruses. Viimases näib puude arv olevat kahane- nud umbes poolele endisest. Eesti alalt mainitakse ometi vaid pakk- tarusid, nimelt Helme²⁹⁾.

Mõlemas allikas näeme seega juba osati pakkтарыde ülekaalu kasvavate mesipuudega võrreldes. Kuna a. 1561 katkeb ka kasvavate таруде esinemine päraldiste loeteludes, siis võime arvata, et alates XVI saj. II poolelt endine metsapuudes mesilastepidamine üldiselt oli jõudnud juba väljasuremise staadiumi ja teda hakkas asendama mesindus pakkтарыdes.

Sellega pole ometi öeldud, et metsamesindus Orduaaja lõpust peale oleks hävinud jäljetult. XVIII saj. lõpul näit. ilmub määru- seid uute mesipuude õõnestamise keeluga Liivi- ja Eestimaa riigi- metsades³⁰⁾. Veel XIX saj. leidub kasvavaid tarusid mitmel pool Eestiski³¹⁾ ja, nagu ülal nägime, on neid üksikuid järel praegugi nii Eestis kui Lätis.

Võib arvata, et ka pakkтарыsid peeti alguses harjumuse järgi mitte niivõrd elamute juures kui metsades, lähemal kanarbikumaa- dele jm. „karjamaale“. Kaitseks karude vastu tuli mesinikul kas mesila juures karulaval õõseti valvata või asetada ka pakkтарыd puude otsa või lavadele, nagu sellest rohkesti teateid on lätlastelt jm.

Puudutame nüüd veel lühidalt õiguslikke nähtusi metsamesin- duse alalt.

Nähtavasti oli juba enne maa vallutamist sakslaste poolt Balti- maade põliselanikkudel välja kujunenud kindel tavaõigus mesipuude ja meekarjamaade kohta, analoogiliselt metsade, ale- ja jahimaade jm. loodusvarade kasutamisele³²⁾. Selliseid kohalikke tavaõigusi mainitakse orduaegseis ürikuis mitmel juhul, mesindusega ühendu- ses näit. kurelaste (*commune ius terrae* UB I, 477), eestlaste (*salvo iure neophitorum* UB VI, 2760) ja liivlaste (*na Lieveschen rechten* LGU I, 109) kohta, kusjuures ka uued maaisandad neid

²⁸⁾ J. Jakubowski i J. Kordzikowski, Polska XVI wieku, t. XIII, Inflanaty, cz. 1 (Zródła dziejowe, XXIV, 1); Warszawa 1915.

²⁹⁾ Samas, lk. 248: *od pnia*. Prof. K. Moszyński (Vilno) lahkelt tea- tel 18. IV 36 on *pień* alati tähendanud ainult pakkтары, ei kunagi kasva- vat mesipuud.

³⁰⁾ Daniel, lk. 29, 31.

³¹⁾ J. L. v. Parrot, Versuch einer Entwicklung der Sprache etc. der Liwen, Lätten, Eesten; Berlin 1839, lk. 395; vt. samuti Klinge, lk. 221 j.

³²⁾ Vrd. Vilberg, lk. 3—10.

tavasid respektierisid. Seega võime arvata, et orduaegseis õigusvahekordades teatud määral peegelduvad ka eestlaste, liivlaste jt. kohalike algrahvaste juures enne sakslaste tulekut valitsenud olukorrad. Orduajal, niipalju kui ürikmaterjalist võib järeldada, kuulusid mesinduseks sobivad metsad, hilisema nimetusega „m. karjamaad“, tavaliselt teatud pere- või külakondade ühisvaldusse (UB I, 299; VII, 491; IX, 637 jm.).

Viimaste üksikliikmeil oli aga õigus oma „karjamaal“ vabalt puid „mesipuudeks“ õõnestada ja neid ühes seesolevate peredega oma eraomandiks pidada. Omandiõigust kindlustas koosseis raiutud peremärk. Liivimaa rüütliõigus, mille juured võivad ulatuda juba Orduaja algusse³³⁾, loeb võõra mesipuu maharaiumist võrdseks võõrais vetes kalastamisega, piirimärkide rikkumisega jms. ja näeb selle eest karistuseks ette 9 marka³⁴⁾. Kuidas oli neis ühismetsades korraldatud väljalendavate sülemete omandiõigus, sellest pole teateid. Nähtavasti pidi võõrasse tühja „mesipuusse“ lennanud sülem siirduma puuomaniku valdusse, kusjuures, nagu võib arvata teiste mesindusmaade analoogia ja ka meie hilisemate tavade najal, endisel omanikul oli teatud ulatuses süleme jälitamisõigus.

Huvitav nähtus on ka mesilaste ühispidamine „poolemeestega“, nagu seda nägime Riia linna maa-alalt. Metsamesinduse aladel on see komme muudiski maades üsna sagedane. Kahjuks ei kuule me ürikutest midagi lähemat poolemeeste omavaheliste õiguste ja kohustuste üle.

Keskaegse feodaalse õiguse järgi olid mesilased ühes muude loodusvaradega maahärra ainuomandiks, regaaliks³⁵⁾. Seega algab XIII saj. koos võimualade jaotusega saksa vallutajate vahel ka mesipuude jagamine Ordu, piiskoppide jt. asjaosaliste vahel (UB I, 80 jm.). Seejuures jääb maa päriselanikel alles nende kasustamisõigus senistes piirides (UB I, 477; VI, 2760; LGU I, 63 jm.), muidugi kümnisemaksmise eeldusega, nagu muudestki saakidest. Ka sel juhul, kui maa ümberjagamiste, läänitamiste jm. omandiõiguslike muudatuste tõttu mesipuud ja meemetsad sattusid uute omanikkude valdkonda, säilitasid senised mesipuude kasustajad omad õigused. See komme püsib kogu Orduaja ja ka hiljemini. Eriti kujukalt on see väljendatud Sigismund Augusti privileegis: „Samuti on veel tänini üldine servituut, mille järgi kõikjal üks võib teise maa-alal vabalt pidada mesilaste karjamaid ja mesipuid“ (§ XXI).

Juba XIV sajandist alates püütakse maavaldajate poolt aga seda õigust kitsendada hakata, piirates esmajoones uute puude

---

³³⁾ G. J. v. Buddenbrock, Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, I Bd.; Mitau 1802, lk. 22 jj.

³⁴⁾ Samas, lk. 187, cap. CXL.

³⁵⁾ Vrd. D o m b r o w s k i, lk. 99 jj.

juurdeõõnestamise vabadust (vrd. UB II, 894; LGU I, 119, 368 jm.). Ühtlasi ilmneb ka maksustamise juhtusid võõral maal mesipuude pidamise loa eest. Riia linnamaal asuvate mesipuude kasustamisõiguse eest maksti 1340. a. ümber linnale pool kõigest meest ja vahast³⁶⁾. Ordumeistri vahekohtuotsusega a. 1349 (UB II, 894) vähendati seda maksu $\frac{1}{3}$ -le. A. 1498 esineb pea samal alal üksikjuhuna ka $\frac{1}{4}$ saaki maksumäärana (UB (2) I, 738). Talupoegade maksumäärana läänihärradele mainitakse veel XIV saj. kümnist edasi (LGU I, 119). XVII saj. alul, seega siis juba pakktarude ajal, on maksumäärad veel enam kõikumad: esinevad määrad $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{10}$ saagist, veel sage-damini aga kindel annus: 4 naela tarult³⁷⁾.

Kasvatatelt mesipuudelt maksuvõtmist maaomaniku kasuks esi-neb muide veel XVIII sajandilgi. Maksumääraks Eesti-Liivimaa kroonumetsades oli tol ajal 20—40 kop. puult³⁸⁾.

Juba XIV saj. kuuleme ka ühest tasumaksmise juhust „mesi-puude“ võõrandamise (ostu?) eest Riia toomhärrade ja Sigulda (Sege-woldi) liivlaste vahel (UB II, 683).

Et maksustatava saagi suurust kindlaks määrata, pidas Riia linn kui suurem maa-alade omanik erilisi ametnikke (lad. *nuncius civitatis*, alks. *bode*). Meevõtmine võis toimuda ainult nende juures-olekul³⁹⁾, vastasel korral tuli maksta trahvi⁴⁰⁾. Selliseid korraldusi esines keskajal muudiski maades⁴¹⁾, kahjuks pole meil otseseid teateid nende rakendamisest Baltimail väljaspool Riia linna ala.

Ühiste „meekarjamaade“ piirid olid Orduaja alguses nähtavasti veel kaunis ebamäärased. Seepärast tekib XIV saj. alates, kui endine vabade maade ja metsade küllus hakkas vähenema, hulgaliselt tüli-sid „meekarjamaade“ pärast (UB II, 894; VIII, 440; IX, 637; LGU I, 368, 487 jm.), seda enam, et need meevalad tihti olid nende kasustajate elukohtadest eemal. Tülisid tekib mitte üksi naaberkülade ja -läänide vahel, vaid ka välisnaabritega, näit. leedulastega (UB X, 170, 171) ja venelastega (UB X, 214). Üheks sedalaadi tüliobjektiks olid ka Vastseliina ja Pihkva vahelised meemetsad, kus liivimaapool-sed talupojad venelaste rüüstamiste ärahoidmiseks olid sunnitud Pihkva vürstile erilist meemaksu maksma. Nagu teada, kasustasid venelased hiljemini selle maksu maksmatajätmist ettekäändena suure Vene-Liivi sõja algamiseks⁴²⁾.

³⁶⁾ Napiersky, nr. nr. 374—384.

³⁷⁾ Schiemann, nr. nr. 4, 16, 20, 56 jm.

³⁸⁾ Daniel, lk. 29.

³⁹⁾ Napiersky, l. c., nr. nr. 374, 375; vrd. ka nr. 384.

⁴⁰⁾ Klinge, lk. 219.

⁴¹⁾ Vrd. Klinge, lk. 222. Riia olude kohta vt. eriti A. v. Bulmeringq, Die Besiedelung der Mark der Stadt Riga 1201—1600 (Mitteil. aus der livländ. Geschichte XXI, Riga 1921), lk. 212 jj.

⁴²⁾ H. Kruus, Vene-Liivi sõda; Tartu 1924, lk. 147.

Nagu neist tülüküsimusistki näha, pidi mesindus Orduajal omama küllalt suure majandusliku tähtsuse. Sellest tunnistab näit. ka „m. karjamaade“ esinemine eriläänitusobjektina (UB VII, 491 > X, 219; LGU II, 874). XIII saj. dokumentides esinevad „mesipuud“ päraldiste loeteludes üsna silmapaistval kohal, nihkudes hiljemini vähehaaval tahapoole. Siinkohal puudub meil võimalus minna üksikasjadesse, tähendame vaid niipalju, et kirikute suur vahatarvitus mesindust ka Baltimail peale kristianiseerimist pidi eriti soodustama. Meest valmistatud mõdu jõid peale pärisrahvaste rohkel määral ka uued maaisandad⁴³⁾. Et nii mett kui vaha maal oli rohkesti liikvel, tõendab seegi, et neid kasustati maksuvahendina lõivude, trahvide jne. õiendamiseks kogu Orduajal (näit. UB I, 270; LGU II, 116, 171, 224, 442 jne.).

Saagi suuruse kohta puuduvad otsesed andmed. Riia linna meetulud XIV ja XV saj. kestel, millede kohta meil teateid olemas⁴⁴⁾, on kaunis kõikuvad, pealegi ei tea me täpsat iga-aastast peredega puude arvu. Arvates, et a. 1600 ümber mainitav 4-naelane maksumäär oleks arvestatud kümnisena, peaks tolleaegne pakktaru keskmine aastasaak võrduma umb. ühele puudale. Klinge arvates pidi metsamesinduse ajastul saak olema märksa kõrgem kui praeguses kodumesinduses, tänu mitmesugustele looduslikkudele soodustustele⁴⁵⁾.

Kokkuvõttes võime öelda, et Baltimail kogu Orduaja kestel valitsevaks mesindusviisiks oli „metsamesindus“ kasvavais puudes. XVI saj. tulevad tarvitusele pakktarud. Et viimaseid üksiknähtusena võis esineda vareminki, see on mõeldav, kuid ürikmaterjalis pole selleks kindlaid tõendeid. Metsarikkamais kohtades püsis aga metsamesindus paiguti edasi, ja viimased mälestised sellest püsivad nii Eesti kui Läti-Liivi alal veel tänapäev.

Seejuures tuleb pidada silmas, et mesilastepidamine kasvavais puudes pidi olema Baltimail tarvitusel juba ammu enne Orduaega. Laiadel aladel Kesk- ja Ida-Euroopas, kaasaarvatud ka Baltimaad, oli see mesindusviis tarvitusel juba enne meie ajaarvamise algust⁴⁶⁾ ja soome-ugri rahvaist, kellede hulka Baltimaade algasukaist kuuluvad liivlased ja eestlased, võib mitmel põhjusel arvata, et neile metsamesindus oli tuntud juba umb. a. 1000 e. Kr. või vareminki⁴⁷⁾.

⁴³⁾ Vrd. Klinge, lk. 222 j.

⁴⁴⁾ Vt. [J. Ch. Brotze], Einige Nachrichten von den ehemaligen Honigbäumen bey Riga (Neue Nordische Miscellaneen von A. W. Hupel, XVII Stück; Riga 1797, lk. 133—140), lk. 137—139.

⁴⁵⁾ Klinge, lk. 231 jj.

⁴⁶⁾ H. Klose, Über die alte Waldbienenwirtschaft in Westpreussen (Beiträge zur Naturdenkmalpflege, XIV, 4); Neudamm 1931, lk. 302 jj.

⁴⁷⁾ Vrd. A. Hämäläinen, Beiträge zur Geschichte der primitiven Bienenzucht bei den finnisch-ugrischen Völkern (Journal de la Société Finno-ougrienne XLVII, 1); Helsinki 1935, lk. 32.

Et metsamesindusel siin pidid olema vanad traditsioonid, tõendab seegi, et sakslased meie maale tulles ees leitava metsamesinduse kogu tema korraldustega jätsid püsima, piirdudes vaid maksumistamisega.

Seega moodustab Orduaeg vaid ühe episoodi metsamesinduse pikast ajaloost, õieti selle viimase hülgeaja enne kodumesinduse tekkimist Baltimail.

F. Linnus.

Esimese eesti purjelaeva sõit üle Atlandi.

Lisandeid eesti merenduse ajaloole.

„Suurem hulk eesti soldatidest saavad ika veel kroonu laevade peale, ja meie noore kaubalaeva-väe peal on eesti madrused need, keda ka Lätlased kõige rohkem taga otsivad. Kas see siis ime oleks, kui see vana eesti mere-vaim, kellel nüüd enam midagi takkistust tee peal ei ole, jälle oma peidus hoietud vahvust ja tugevust uuest mere laenetel hakkaks katsuma.“

C. R. Jakobson, Meie Kaubalaeva-vägi
Lääne meres; Tartu 1868, lk. 3¹⁾.

Möödunud aastal ilmunud raamatus „Jooni eesti mereasjanduse minevikust“ ütleb autor, Evald Past: „Esimesena üle Atlandi ookeani 1868. a. sõitis eesti laevadest Heinaste mehe Jüri Veide 248 netto-register-tonni suurune purjek „Georg““²⁾. Nimetatud lause ongi aluseks alljärgnevale kirjutisele.

Pole kerge defineerida, mis on eesti purjek, ütleme parem purjelaev, vastandiks -paadile. Millest siin tuleb lähtuda ja mille järgi otsustada? Võivad ju arvesse tulla: laevaomanik, laevakapten ja meeskond, laevalipp, siis kodusadam, lõppeks laevaehitus, eriti ehitajad. Arvesse ei tule praht ehk last ehk laadung.

Nüüdisajal on küsimus lihtne: nimetame eesti laevaks laeva, mis sõidab Eesti Vabariigi lipu all. Meie ranniku läheduses Uruguai lipu all sõitev piirituselaev pole siis Eesti laev, kuigi laev ise ja laevajuhtkond võib-olla on rohkem eesti päritolu. Ajajärgul enne Eesti Vabariiki, kui sõideti Vene lipu all, tuleb esmajoones arvesse laevaomanik ja selle järel ka laevaehitajad, juhtkond ja kodusadam.

¹⁾ Nimetatud Kr. Voldemari raamatukest oli Jakobson tõlkinud eesti keelde, varustades ta enda kirjutatud *eeskõnega* ja lisamärkustega. Raamat ise oli üllitatud läti, saksa ja vene keeles.

²⁾ Vt. sealsamas, lk. 47. 1868. a. on ekslik, nagu allpool selgub.

„Georg“ ehk „George“³⁾ oli ehitatud eestlaste poolt Heinastes, viimane oli ka laeva kodusadamaks, samuti ta omanikuks oli eestlane Jüri Veide. Meeskonda moodustasid eestlased (neist veel allpool). Purjelaeva kapteniks oli eesti merenduse algupäevil kutsega kaptenite nappuse ajal⁴⁾, Rootsi kodanik Olof Olsson⁵⁾, kes mõni aasta varemini oli asunud Vana-Pärnusse, abielludes seal 1865. a. eestlasega⁶⁾. Olsson oli tulnud Vene riiki — Pärnu esimest korda 1859. a. tüürimehena. Hiljemini juhtis oma laevu, nimelt kahemastist „Ales“, selle järel „Anna-Alida“. Viinud Schiedam'isse otri Heinrichseni äri ülesandel^{6*)}. Kodus viibimisel olnud tegev Pärnu kivimuulide ehitamisel, mis asendas endist puu-muuli⁷⁾. Ka olnud tegev Heinastes laevade ehitamisel, nii kahemastise purjelaeva „Anna-Victoria“, kolmemastiste „Mercator“ ja „Matador“ ehitamisel.

Läinud sajandi keskpaigu ärganud eesti rahva isetegevus oli avaldunud ka Liivi lahe ääres. Laevaehitus oli saanud tõuke (siia kuulub ülalesinev motto). Sundi-toll Taani väinades oli kaotatud 1857. aastal. Ergutajaks oli ka Kristjan Voldemar (1825—1891), vene-läti merendustegelane, kes avameelselt ise tunnustas: „Die Esten und die ihnen angehörigen Liven zeigen die bedeutendere Rührigkeit zur See“⁸⁾. 1864. a. asutati Heinastes üheklassiline merekool, seega lähissõidu tüürimeheks saamiseks, saades 1875. a. kolmeklassiliseks⁹⁾. 1867. a. üllitati Vene valitsuse poolt merekoolide seadus. Mitmed perekonnad rannikul olid siirdunud laevandusele. Nende hulgas paistsid silma Heinastes Martin Veide (Weyde) pojad Jüri (Georg)¹⁰⁾, Andres ja Otto. Jüri Veidel oli varsti mitu purjelaeva. Hiljemini viimase pojad Martin ja Teodor¹¹⁾ jätkasid isa tulukat ametit, sõites ka ise juba laevajuhtidena.

³⁾ Viimane nimetus esineb ka logiraamatus ja on nähtavasti hiljemini, inglise keele mõjul, tulnud tarvitusele. Kuid hääldati ikkagi: „Jorhh“!

⁴⁾ Vt. Voldemar — Jakobson, *op. cit.*, lk. 14. Samuti Past, *op. cit.*, lk. 39, 152, 155 j.

⁵⁾ Olof Olofi p. Olsson (21. II 1835 — 26. IV 1921) sündis Lund'i läheduses. 1855. a. alates sõitnud laevadel, alates laevapoisist. Oli sõitnud Rootsi, Saksa, Inglise ja Vene lipu all Euroopas ja Ameerikas, kus olnud Brasiilias ja Haiti saarel (*Port-au-Prince*).

⁶⁾ Mölder Georg Treufeldt'i (Jüri Reifeld) tütar Emilie-Natalie. Esimene, 1818. a. sündinud Viluveres, Reio talus (ERKA, Vändra kirikuraamat ja Viluvere revisjoni-lehed 1826. a.) oli siirdunud Vana-Pärnusse, abielludes seal mölder Toomas Matsoni tütreaga.

^{6*)} Aleksander Heinrichsen esineb äriomanikuna 1845—75 Pärnu-Ülejõesel, Sauga jõe ääres (Pärnu kinnistusregistri andmed).

⁷⁾ Olsson on ka mainitud raamatus Karl Russwurm, *Nachrichten über Alt-Pernau*; Tallinn 1880, lk. 16.

⁸⁾ [Voldemar], *Über die Heranziehung der Letten und Esten zum Seewesen*, ... Tartu 1857, lk. 5.

⁹⁾ „Perno Postimees“ 1875, nr. 3.

¹⁰⁾ Siit ka purjelaeva nimetus „Georg“.

¹¹⁾ Sellest ühe purjelaeva nimetus „Matador“ = Martin + Teodor.

„Georg“ ehitati Heinastes männapuust, mis tammest märksa odavam. Üksikud osad, nagu kaarepuud, olid tammest. Viimast saadi Saare- ja Lätimaalt. Laevakere ehituselt ta oli klinker, milline viis varemini sagedasti esines nüüdisaja kraveel'i asemel. Teatavasti klinkeri juures laevakere välisplankude servad haaravad üksteisest üle, nagu laudkatusel. Selle vastu kraveelil (karveel) kere välisplangud järgnevad üksteisele, s. t. asetsevad üksteise kõrval¹²⁾.

Taklaselt „Georg“ oli kolmemasti-kuunar, ehk šooner (barken-tiin)¹³⁾. Laeva ninasse olnud tehtud Jüri Veide nägu musta habemega¹⁴⁾. Kui laev oli valmis, siis järgnes vette vedamine. Selleks oli tarvis suurearvuliselt töömehi ja hobuseid. Laeva merre laskmiseks korraldati talgud¹⁵⁾.

Kui laev oli vette lastud, siis omanik Jüri Veide andis laeva Olssoni juhtimisele, sealjuures lootes paljusis mais juba käinud mere-mehe läbi saada suuremat teenistust, milleks olid paremad välja-vaated kaugeis vetes. Olsson asuski laevale, kui meri lõplikult oli vabanenud jääst ja algas navigatsiooniaeg.

Laeva meeskonnast kahjuks puuduvad üksikasjalikumad teated. Meeskonna moodustasid ümbruskonna ranniku eestlased. Tavaliselt kuulus kolmemasti kuunari meeskonda ühes kapteniga seitse isikut. „Georg'i“ logiraamatust ilmneb, et meeskonda kuulusid 1871. a., s. o. järgmise sõidu algul peale Ameerikast tagasitulekut R i s p e l , R e h e , I r d , T e n t s (?), H a n s o h n , nime järgi otsustades igatahes eestlased. Arvatavasti olid samad isikud ka Ameerika-sõidul, sest „Georg'i“ järgmine sõit teostus kohe peale tagasitulekut Ameerikast. Sõidul oli kaasas ka Olssoni naine.

Laeval olnud „ametlikuks“ keeleks eesti, inglise ja rootsi keelega põimitud saksa, õigemini alasaksa keel (*plattdeutsch*), mis tol ajal oli tavaliseks nähtuseks. „Kui ühel [merekooli] õpilasel jo paar sada sõna ja kõnejätku igast ühest nimetud keelest [saksa, vene ja inglise keel] selged on, sellel seisab siis jo terve maailm vallali, kus tema töö põld on;...“ öeldakse ülalosundatud Voldemar—Jakobsoni töökeses¹⁶⁾. Seda vähem oli tarvis madrusel.

„Georg“ tegi oma esimest teekonda, kadudes mitmeks aastaks kodusadamast — Heinastest. Laeva peeti hukkunuks, vähemalt kadunuks ja Veide kahjatses, et oli usaldanud laeva võõra — rootslase

---

¹²⁾ Vrd. W. Vogel, Geschichte der deutschen Seeschiffahrt, I; Berliin 1915, lk. 473 j. ja 496.

¹³⁾ Voldemar—Jakobson, *op. cit.*, lk. 22 eelviimasena mainitud laev tõenäoselt ongi „Georg“. Vt. ka Rigasche Stadtblätter 1870, lk. 67; 1871, lk. 381 j.

¹⁴⁾ „Georg'i“ õlimaal, joonistatud kapten Olssoni poolt 1873. a., asub Tallinnas, Meremuuseumis.

¹⁵⁾ Vrd. Past, *op. cit.*, lk. 32—35.

¹⁶⁾ Vt. sealsamas, lk. 12.

kätte. Mingit teadet polnud jõudnud neil rahvusvahelise postinduse algupäevil omanikuni. Kui laev lõppeks oli jõudnud tagasi, pealegi suure rahaga, siis oli kõik jälle korras, ja sama kapten jäi edasi laevale, mis kohe jälle väljus kodumaalt. Sest aeg oli suvine — juunikuu — ja meremees kasustabki viimse võimaluseni mere lahti-olekut.

Kapten Olsson asus „Georg’ile“ 27. märtsil 1869. a., kust sõideti Riiga sealt laadungina peale võttes plankusid.

Tol ajal — läinud sajandi teisel poolel — ehitati ookeanialuseid merekaableid. Euroopa — Põhja-Ameerika (Iirimaa — Ameerika Ühendriikide) vahelise kaabli panekut alustati 1858. aastal¹⁷⁾. See oli esimene maailmajagused ühendav liin. 1866. aastal oli ühendus juba pidev ja täiesti korrapärane. Selle järel asuti teiste kaablite ehitamisele. Kaabliühendust taheti ka Lõuna-Ameerikasse saada.

„Georg’il“ oli lootusi Londonis saada kaabli-laadungit Lõuna-Ameerikasse, kuid Heinastes tehtud luugid olid liig väikesed kaablikoorma vastuvõtmiseks. Kaabli-materjali pealelaadimiseks vajalikke avaramaid luuke lasti siis teha Hollandis, teostades vastavaid ümberhitudusi.

Samuti Olsson asus Londonis kaugesõidu-kapteni (Ordinary Master) eksami tegemisele, mille ta sooritaski 1870. a. algul. Oli ju vähe Göteborgis evitud lähissõidu kapteni kutsest.

Nüüd võis „Georg’iga“ sõita kaugemale, kui selleks praht oli kohane ja vastav leping soodus. Et eestlaste ehitatud laevad olid inglaste poolt otsitavad oma nägususe, tugevuse ja otstarbekuse poolest¹⁸⁾, siis avanes ka hea võimalus „Georg’ile“. Sel ajal tuli ehitamisele Lõuna-Ameerika merealune kaabel. Ja nii läkski reis Londonist Montevideosse, Uruguai vabariigi pealinna kaabli-materjaliga. Tõenäoselt oli nimetatud kaabel mõeldud Lõuna-Ameerika — Lõuna-Aafrika vaheliseks ühenduseks.

Kevadel 1870 välja sõidetud Londonist, jõuti peale kolmekuulist teekonda, oli ju „Georg“ kolmemasti-kuunar, 9. augustil Montevideosse.

Montevideo oli tol ajal 50 000 elanikuga linn¹⁹⁾, milles nüüd umbes pool miljoni elanikku. Seal viibis laev mitu kuud, nii et osalt elatigi linnas. Võimalust edasi jäämiseks kaabli-ettevõtte teenistusse ei kasustatud, sest taheti tagasi kodumaale. Montevideo sadamas äratas suurt tähelepanu „Georg’i“ ahtri-lipp, sest Vene lipp, kuigi suurriigi (küll aga mitte mereriigi) oma, oli sellises ümbruskonnas kui mitte üldse tundmata, siis vähemalt väga vähe tuntud.

¹⁷⁾ Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 4. v.-a.; Jena 1923, V, lk. 544.

¹⁸⁾ Past, *op. cit.*, lk. 34 ja 170 j.

¹⁹⁾ G. D. Urquhart, Dues and Charges on Shipping in Foreign Ports; London 1875, lk. 746 j.

21. oktoobri 1870. a. kohta seisab logiraamatus *Syd Atlantic* (raske öelda, mis keeles see on!), nii et „Georg“ sel päeval jälle on olnud Atlandi ookeanil lõunapool ekvaatorit, alustades seega tagasi-sõitu. Ja 25. novembri kohta on öeldud *Nord Atlantic*. Seega „Georg“ oli teist korda ekvaatori läbistanud, jõudes Atlandi ookeani põhjapoolsesse ossa. Lõppeks jõutigi tagasi Euroopasse. Ja nimelt 4. märtsil 1871. a. jõuti Belgiasse -- Antwerpenisse, kust varsti siirduti lähedalasuvasse Vlissingen'i — Hollandis — ankrusse ja viimasest Edela-Prantsusmaale.

Teekonnal oli kuulda Põhja-Prantsusmaal laeval Saksa-Prantsuse sõjategevuse tõttu suurtükkide laskmist, nagu selgub suulisest traditsioonist. Seekord oli sihtkohaks *Bordeaux*. Viimases võetud peale veinilaadung, nimelt nagu logiraamatus seisab 351,35 ton²⁰⁾, kust siirduti Loode-Saksamaa sadamalinnas *Geestemündesse* (1924. a. peale *Wesermünde*). Sealt sõideti laeva kodusadama poole, peale võttes ka 60 sälitist liiva ballastina²¹⁾. Juunikuus „Georg“ saabus Riiga ja sealt koju. Nagu meremehe elukutse nõuab, tuleb suvel, kui meri meil lahti, kasutada igat vähematki võimalust laevasõiduks. Puhkuseks, samuti laevaparandamiseks on talv. Ja nii peale mõnepäevast viibimist kodus, siirduti jälle pardale; seekord läks sõit Riia kaudu linalaadungiga *Dundeesse* Šotimaal. Laevaomanik Jüri Veide, saades laeva teenitud hea rahasumma, oli usaldanud „Georg'i“ edasi Olssoni kätte.

Esimese eesti laeva sõit üle Atlandi oli lõppenud kõigiti õnnelikult, kuigi Heinastest oldi eemal üle kahe aasta. Rahaliselt sõit oli tasunud end hästi. Varsti tulid juurde veel paljud purjelaevad ning lõppeks hakkasid ka omanikud ise nendel sõitma laevajuhtidena. Nii 1885. a. Pärnust Dundee'sse linakoormaga sõitval kolmemastikuunar „Matador'il“ vahepeal juba mujal teenistuses olles kapten Olsson juhatas meresõidu alal Veide poega²²⁾.

Allikad: Allmärkustes osundatud kirjandus; O. Olsson'ilt järeljäänud materjalid; „Georg'i“ osaline logiraamat; Liivi lahe mere-meeste jutustused, eriti H. Pulst'ilt²³⁾.

Leo Leesment.

---

²⁰⁾ Nähtavasti veinivaadid. Mõõtude mitmekesisuse kohta vrd. *W. Vogel, op. cit.*, lk. 555.

²¹⁾ See oli sagedaseks nähtuseks tol ajal, eriti Liivi lahe sadamais, et saabunud laevad olid kaubata. Vrd. [*Oldemar*], *op. cit.*, lk. 60.

²²⁾ Veided elavad nüüdki Heinastes.

²³⁾ Heinrich Pulst (sündinud Liukülas, Tõstamaa kihelk., 1855. a. — surnud Pärnus 1934. a.) oli „Georg'i“ pärastine tüürimees.

Eestlus Tallinnas Rootsi aja lõpul.

Eesti element Tallinnas on sama vana kui linn ise. Linna minevik terves omas ulatuses kõneleb sellest. Kui eestlased meile kesk-aegses Tallinnas rohkem silma puutuvad, hilisemal sajandeil nende osavõtt linna elust aga kaetuma kaju võtab, siis on see tingitud eesti päritoluga kodanikele edasijõudmisel tehtavaist raskusist, mis eriti XVI sajandist peale sundis nii mitmeid linna täisõiguslikeks, jõukaiks ja lugupeetavamaiks saanud kodanikke varjama oma õiget põlvnemist ja seda muutma saksapäraseks. Suhtumine ühiskondlike klasside alamal astmel seisvale, jõuga suurel määral allarõhutatud talupojaskonnale oli teiste klasside poolt väga kõrk ja halvustav; eestlane ei olnud kerge olla. Sellest tegurist pärineb „maasaksre“, „poolsakste“ ja „kadakasakste“ „seisus“, mis rahvuskuuluvuse kui tähtsa faktori arvessevõtmisel meie hilisema aja ühiskonnas eriti õitsele tõusis ja kestvalt ülejooksikuid eesti laagrist sakslaste hulka viis. Asjaolu, et eestlaste olukord üldises edasijõudmises majanduslikul, administratiivsel, sõjaväelisel ja muul alal võrreldes sakslastega oli võrratult raskem, sunnib veel rohkem hindama eesti rahva arengut kõikidel aladel ja omistama lõpuks ka eestlusele Tallinnas tema õige osatähtsuse, mis oli väga suur.

Juba Taani ja Ordu ajal siirdus palju eestlasi Tallinna elama, olles nähtavasti ajuti ülekaalus võrreldes teiste rahvustega. Rootsi ajal jätkus see juurdevool. Mõisniku loal võisid talupojad linna asuda ja seal teenistusse astuda. Kas selle eest nad alati maksid oma mõisahärrale tasu, puuduvad praegu andmed. Kuid loatagi asus siia elanikke maalt. „Linnaõhk teeb vabaks“, seda tundsid siin asuvad eestlased, võrreldes oma olusid maarahva omadega, kuigi elu linnaski tähendas järelejätmatud võitlust eluraskustega ja vaevalt suutis pakkuda seda majanduslikku jõukust, mis oli täis- või pooladramaatilise asuval talupojal, eriti kui ta oli isiklikult prii.

Linn kaitses neid eestlasi, kes olid tema alal asunud teatava aja. Nagu kindel kalju kesk ründavat merd oli Tallinn kauemat aega linna alal elanud eestlastele mõisnike ülekohtuste nõudmiste vastu. Ei esinenud küll XVII sajandil juhust, et linn vägivaldselt ta alalt äraviidud ja surmaga karistatud talupoja pärast oleks hukkanud aadlikku, nagu see aset leidis 1535. a. Riisipere mõisniku Johann von Üksküll'iga. Aga mõjuv oli seegi, kuidas linn veel XVII sajandi lõpul suurejooneliselt eesti kodanike ja talupoegade eest välja astus. Ainult mõned näitedki, mis võetud sellekohasest ainestikust, iseloomustavad seda kujukalt. 12. märtsil 1697 keeldus Tallinna raad välja andmast maanõunik Essen'ile üht tema talupoega, kes oli linna poolt vastu võetud ja seal 12 aastat elanud. 20. detsembril 1698 otsustas raad, et ta ei anna välja von Rosenbach'i talupoega Jacob Martenson'i, kes oli linna kodanik, oma vallitöö õiendanud, Tallinnas abi-

ellunud ning siin kasuksepana 12 aastat töötanud. 1699. a. tahtsid landshöfding von Tiesenhausen'i mehed kinni võtta ja ära viia üht linna alal asuvat ja Tiesenhausen'ile kuuluvat talupoega, kuid vangistati ise, said peksukaristuse ning lisaks pidid maksma 10 riigitaalrit trahvi, peale selle veel valuraha talupojale¹⁾.

Nii elas ja töötas linnas, eeslinnades ja linna maa-alal rohkesti eestlasi, kes kestvalt lisa said maalt. Eestlaste osatähtsusest linnas kõneleb ka eestlaste Oleviste gildi olemasolu, kuhu koondusid peamiselt eestlastest rekruteeruvad käsitöö-ametid. 1678. a. oli Oleviste gildis müürseppade ja kivilõhkujate, puuseppade ja rattaseppade, voorimeeste, kärumeeste, 70 kuni 80 säilitist mahutavate laevade laevnike, mündrikute, telliskivipõletajate, kindategijate, köiepunujate, soolamõõjtjate, väikelihunike, kellalööjate ja surnumatjate ametid, samuti kangrud, kasuksepad ja lihunikud. Voorimeeste amet oli suuremaid, 1686. a. oli seal üle 60 liikme. Oleviste gildi seisukoht oli halvenenud, võrreldes varema ajaga, tülid gildis endas kui väljapoolegi olid vähendanud lugupidamist tema vastu. Seda taheti Oleviste gildi enda poolt parandada nende isikute vastuvõtmisest keeldumisega, kel polnud sünnitunnistust või kes olid eestlased, kuid raad ei soostu sellega, leides, et eestlaste näol saab linn jõudu juurde. Iga tahes on märgatav tõusev püüd maskeerida eestlust või seda võimaluse määral välja lülitada. Teatavasti käib sel ajal ka äge võitlus Kanuti ja Oleviste gildi vahel eesõiguste kui ka gildide ühendamise küsimuse ümber^{1*)}. 1699. a. Oleviste gildi ühendamise läbi Kanuti gildiga kadus see üks eestlaste kantse linnas, kuigi nende teatav mõjutõus võis aset leida Kanuti gildis, sest juba varem oli see eestlaste juurdevoolust gildisse hirmul ja palus kindralkuberneri, et see teeks raele korralduse, keelata eestlaste vastuvõttu Kanuti gildisse. Nii oli nähtavasti ka XVII sajandi lõpupoolel õige rohkesti eestlasi Tallinna käsitöölise ametites ning üksikuid võimalikult ka Suures gildis kaupmeestena. Esijoones töötasid aga eestlased linnas alamaise ametitesse kuuluvatena mündrikutena, paadimeestena, voo- ja kärumeestena, vilja- ja soolamõõtjatena, laadijatena, madrustena, sadamavaluritena, telliskivi- ja lubjapõletajatena, kivi- ja müüritöölisena, kellalööjatena, hauakaevajatena, kaalu- ja praaklasulastena, ehitustöölisena, linnasõdureina jalgpäevatöölisena juhuslikel töödel, kahurväes, sulastena ja teenijatüdrukutena kodanikkude juures, kalureina (mere ääres ja Ülemiste järvel), sõdureina Rootsi väe-

¹⁾ ERKA, EKA, Acta 1698, lk. 169b; TLA, raeprot. 1697, lk. 249; 1698, lk. 1683; 1699, lk. 1029, 1048, 1097.

^{1*)} Tallinna Linnaarhiivi arhivaar A. Margus on lähemale uurimisele võtnud eesti käsitöölise ametite ja Oleviste gildi ajaloo selgitamise XVII sajandil, andes käesolevagi kirjutajale mõningat lisamaterjali TLA kogudest. — TLA, B. f. 94, 108 ja 115, u. o., Kan GA, Einband V (A. Marguse kaudu).

osades, mis asusid Toompeal ja mujal Tallinnas. Paljude talupoegade lapsed, nagu linna-eestlaste endi omad, käisid koolis Toompeal ja all-linnas, arvukalt oldi õpipoisteks käsitöölise juures. Õnnelikul juhul saadi jääda edasi selliks ning hiljemini linnakodanikuks, enamik aga, tutvudes ametisaladustega siirdus maale, kus sünnitas linna käsitöölisele palju tuska tsunftijänestena, valmistades sageli sama head tööd kui väljaõppinud linnakäsitöölise.

Et eestlasi paljudel kutsealadel töötas, seda tõendavad eesti-keelsed vandevormelid mitmelt alalt. Kui enamik eeslinnades elavaist ei omanud veel liignime, esinedes lihtsalt Thomas Peterpoik'ina, Tenno Jürripoik'ina, Möldri-Hansuna jne., siis paljudel, eriti linnas asuvail, olid juba omad perekonnanimed. Kohtame sajandi lõpul Tallinnas nimesid nagu: Jahn Pödder, Matz Werrjkes, Adrian Nurck, Michel Ox, Mart ja Hans Kurck, Tönnj Lühialck, Tönnis Ochter, Matties Kuike, Mart Korkis, Michel Hack, Andreas Gergus, Jürri Kärikas, Peter Kowwa Päh, Simon Lusikas, Hans Prasz, Andres Räfsz, Matthis Puhsep, Mart Orraw, Adam Pamp, rätsep Fromholt Uhstallo jne. ²⁾ Kuid kui paljuid ei leia enam uurijagi silm saksapärase liignimede peitva kätte all!

Eestlaste asumiskohtadeks Tallinnas olid kõige rohkem Kalamaja ja lossi jurisdiktsiooni alal Tõnismägi Toompea alevikuga. Aga ka Liivalaia läheduses, Suure Tartu maantee ääres elasid paljud. Eeslinnades olid eestlased väikese maatüki ja maja omanikud, kus asusid kaasüürilistena perekonnainimesed ja vallalised. Siin asusid ka eestlaste kõrtsid ja avalikud majadki. Eeslinnades peatusid sisesõiduhoovides maaelanikud (talupojad, mõisateenijad), kel oli tege- mist linnas ja kes ei peatunud otsekohe oma kaupmehe rahvatoas. Maaelanikud viibisid linnas sageli ka pikemat aega. Eeslinnades asusid vaesedki ja igasugune kahtlane element roimarite, väe jook- sikute ja muu karistustkartva rahva näol. Viimaste hulgas oli mitte vähe eestlasigi, nagu tõendavad seda raekohtu protokollid.

Usuelu tarvete rahuldamiseks oli Tallinnas ka eestlaste kogudusi. Need olid rahvarikkad. Pühavaimu kirikus tuli õpetajal aastas eestlaste, sakslaste j. t. koguduseliiikmete hulgast võtta armulauale 9000 kuni 11 000 inimest. Suurema arvu moodustasid siin eestlased. Kaarli koguduses oli armulauda soovijate arv aastas umbes 3000. Ka siin oli suurem osa üldkoguduse liikmeid eestlased; peale Toompea ja Tõnismäe elanikkude kuulusid siia kiriku alla rannatalupojad ja mõned maakülad, Naissaare ja Aegna rootslased ja Tallin-

---

²⁾ ERKA, ERKkA, 1696. a. missiivreg., kindralkuberner Talle Reinole 18. XI 1696; seals., verifikatsiooniraamat 1697; TLA, A. a. 97a, lk. 185—186; TLA, Pühavaimu vanem krkr., lk. 215 ja krkr. 5(9); TLA uo, A. c. 11, lk. 285—287; TLA, B. f. 118 (A. Marguse kaudu); O. L i i v, Kahurvälase või sõduri vandevormel Karl XII ajast, Eesti Kirjandus XXI (1927), lk. 575—576 j. m. t.

nas elavad soomlased. Kaarli kiriku juures Tõnismäel moodustasid eestlased eri koguduse ühe õpetajaga, kuna Pühavaimu kirikus oli eestlaste jaoks kaks õpetajat. Ümberkaudsete kihelkondade (Jõe-lähtme, Jüri) elanikud meelsasti külastasid linna kirikuid, kuna siin olid paremad õpetajad ja huvitavamad jumalateenistused. Maakoguduste õpetajad püüdsid saada linnas eesti koguduste õpetajaiks, kuna need kohad majanduslikult tasuvamad olid ning muidki paremusi pakkusid. 1696. a. soovis raad seegimeistri surma järgi asutada linna kolmas eesti õpetaja koht (Kaarli koguduse õpetaja kaasa arvates neljas), kes oleks hoolitsenud jumalateenistuse eest seekide kabelites (kirikutes). Seni pidasid siin jumalateenistust kordamööda üks kord nädalas Pühavaimu kaks eesti õpetajat (erilise populaarsuse võidab oma tegevusega siinseist õpetajaist Rootsi aja lõpul Eberhard Gutsleff) ja abiks neile olid seegimeister ja üks lugeja. Viimane luges vaestele iga päev pühakirja ja pidas palvetunde. Rael oli õpetaja kandidaatki valmis vaadatud, aga konsistooriumi vastuseismisel jäi asi vanaviisi, sest Pühavaimu eesti õpetajad kartsid selle kaudu oma tulude vähenemist³⁾.

Hariduselu alal oleks märgitavad Pühavaimu eesti koguduse juures asuv kool ja kaheklassiline toomkool, milles näit. 1693. a. käis 60—70 õpilast ja kus käisid peale sakslaste ja rootslaste ka eestlased. Samuti näib neid olevat mitmes nurgakoolis, ja pole põhjust arvata, et nad ei ulatunud ladina ehk triviaalkooli ning mõned koguni gümnaasiumi.

Väärrib rõhutamist ka asjaolu, et seoses Tallinnas edeneva trükindusega kujunes linn XVII sajandil ka tugevaks raamatutootlemise ja -kauplemise keskuseks Eestis ning eestlastele. Mainigem näit. ainult trükkal Christoph Brendeckeni nime, kes on trükkinud terve rea eestikeelseid tähtsaid trükiseid.

Peale eestlastest linnaelanike asus Tallinna linnale kuuluval maaalal ja mõisades rohkesti talupoegi, kelledest väiksem arv oli rootslasi (Naissaarel, Aegnas, üksikud Kakumäel jne.), valdav enamus aga eestlasi. Vahenditus läbikäimises nende talupoegadega olid raehärrad, kelle hooleks olid linnamõisad ja Jaani seegile ülalpidamist andev Rae mõis, ning mõisavalitsejad, kuid tihtigi ilmusid talupojad isiklikult rae ette. Üldiselt näib linnatalupoegade elu märksa parem

³⁾ ERKA, EKA, Acta 1696, lk. 160-a—163-a, 181-a—182-b, 290-a—291-b; R. Winkler, Zur Geschichte der Domkirche und der Domgemeinde während der letzten 25 Jahre schwedischer Herrschaft in Estland; Tallinn 1913, lk. 6; Winkler, Das Verhältnis der Stadt- und Landgeistlichkeit Estlands zueinander während der Schwedenherrschaft, Mitth. u. Nachr. f. d. ev. Kirche in Russl., 65. Bd., Riia 1913, lk. 414—420; J. W. Gustafsson, Kyrkliga förhållanden bland svenskarna i Reval vid slutet af 1600-talet. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja I (1911), Helsingi 1912, lk. 296—299 j. t.; O. Liiv, Tallinna minevikust, Vaba Maa 1929, nr. 44.

olevat aadli- ja kroonumõisade talupoegade omast, sest linn ei kurnanud omi talupoegi sel määral andamite ja kohustustega kui mõisaomanikud ja rentnikud. Ka hädaajal suutis linn talupoegi mõjukamalt toetada (nagu see toimuski 1695.—1697. aastail); talupojal linna läheduse tõttu oli kergem realiseerida oma viljajääke ja muud kaupa linnas, seega soodsam võimalus majanduslikult paremale järjele tõusta kui muul talupojaskonnal, kelle majanduslik võitlus oli raskem. Seda tõendab asjaolu, et mõned linna maa-alal asuvad talupojad olid niivõrd rikkad, et suutsid linna mitmeid legaate asutada, anda võlgu linnakodanikele, sõduritele ning talupoegadele, omasid mitu hobust, rohkesti kariloomi, vilja, muud liikuvat inventaari ja raha. Seejuures tuli neil täita aga erikohustusi linnale, nii pidid Rae mõisa talupojad ja vabadikud osa võtma vallitöödest ⁴⁾.

Iseäranis suure tähtsusega Tallinna majanduselule oli kaubandus oma tagamaaga, kus talupojad moodustasid selle kandva aluse, millele tugines kõikide teiste seisuste heaolu. Kauplemine talupoegadega, neilt vilja, lina ja muude maasaaduste ost, neile rauakauba, jämeda ja valge soola, tubaka, silkude, heeringate, põletatud viina ja muu peenema kauba müük oli tervele liigile Tallinna jõukamast kaupmeeskonnast ülalpidamise küsimuseks. Käsitöölised ostsid neilt parkimata loomanahku, lambanahku ja karusnahkugi. Talupoegadega kauplemise küsimuses on läinud Tallinna kaupmeeskond ja käsitööliskond nii mõnigi kord teravasse vastuollu, sest käsitöölised soovisid aineid otseteed talupoegadelt osta, kaupmeeskond pidas seda aga oma eesõiguseks. Ka eesostu-küsimused põhinevad sageli sel alusel. Igatahes olid talupojad käsitöölistega elavas ühenduses, eriti parkalitega, müües neile tuhandete viisi nahku või lastes neid töötelda. Ka turule tõid ja müütasid nad oma kraami. Kuid kõige elavamas ühenduses olid nad siiski kaupmeestega, kelle võlglased nad tihti olid (nagu aadlikudki) ja kelle juures nad püsisid kestvalt kindla kaubatarvitajaskonnana. Sageli kujunes talupoegade alade kaupa klientideks olemine teatavale kaupmehele. Nii olid läänlased ühe, virulased teise, põltsamaalased kolmanda, harjulased neljanda jne. juures suuremal arvul, kuigi üldiselt igal kaupmel oli „võõraid“ talupoegade hulgas pea kõikidelt Eesti aladelt.

Näiteks Tallinna üks tuntumaid suurkaupmehi (kauples ka läänemaade, Rootsi ja Soomega) ja talurahva-kaupluse pidajaid XVII sajandi lõpul, Benedix von Schoten oli elavas kaubavahetuses talupoegadega Harjumaalt (Nabalast, Haaberstist, Järvekülast, Aru-

---

⁴⁾ TLA, A. a. 167, lk. 354a—b; seals., raeprot. 1696, lk. 796 ja 1042; 1697, lk. 267, 268, 455—456, 625; 1698, lk. 411; 1699, lk. 727—728; O. Liiv, Maakaubandusest ja ülesostust Eestis Rootsi aja lõpul, Ajal. Ajakiri XIII (1934), lk. 10.

külüst, Raasikult, Keilast, Raplast, Kolgast j. m.), Läänemaalt (Pali-verest, Märjamaalt j. m.), Virumaalt, Järvamaalt (Peetrist, Koerust), Tartu ümbruskonnast, Pilistverest, Tormast, Tarvastust, eriti aga Põltsamaalt. Nii on märgitud üksi tema võlgnike-raamatusse teda külüstanud talupoegi 1692. a. 461 korda, 1694. a. juuli lõpust aasta lõpuni 214 korda, 1695. a. algusest kuni 20. märtsini samal aastal 165 korda.

Harilikult talupoeg võis müüa oma majapidamisest ülejääva vilja ainult mõisniku loaga, sama loaga ka hobuseid ja kariloomi, kuid enamasti sarnast luba ei olnud, kaupmees seda aga ei küsinud, kui tal see just tarvilik polnud. Linnas käivaid talupoegi püüti kaitsta pettuste ja ülekohtu, kroonu-küütide ja muu sarnase eest, et nad ei võõrduks linnast. Linna tuli talupoeg väga sageli mitte üksi enda soovil, vaid ka mõisniku ülesandel (viljavoorigega, palgivoorigega Kolgast, ehitustööle jne.)⁵⁾

Agas mitte üksi kaubitsemise pärast või mõisniku ülesandel ei külüstatud linna. Ajuti tuldi siia linna kindlustamistöödele, milles eestlaste osa ei ole samuti väike (eriti Põhjasõja ajal, kus rahvast sel otstarbel kokku kutsuti), õige tihti ka kohtuasjade korraldamiseks ja mõisnike omavoli vastu kubernerile resp. kindralkubernerile juures või tema kantseleis abi otsimiseks. Kui Stokholmigi reisis sel põhjusel palju eesti talupoegadest abiotsijaid, et kuningale oma häda kaevata, siis seda rohkem käidi selleks Tallinnas. On mehi, kes ei jätnud oma õigust ja käisid seda otsimas Tallinna lossis üheksa korda. Mõisade talupojaskondade esindajad viibisid alatasa Tallinnas, et parandada oma elamistingimuste ebaõiguslikkust. Seejuures talupoegadele olid abiks kas nende tuttavd kaupmehed ja teised kodanikud või advokaadid, kelle klientidena võib kohata talupoegi sel ajal väga paljudel juhtudel⁶⁾.

Nii näeme, et eestlaste osa Tallinnas XVII sajandi teisel poolel ja ka Põhjasõja ajal oli väga olulise tähtsusega linnale kõikidel aladel.

O. Liiv.

---

⁵⁾ ERKA, ERKkA, plak. 1690—1699, nr. 26; seals., missiivreg. 1700, lk. 152; TLA, raeprot. 1698, lk. 1267—1268; seals., A. f. 94, 96 ja 103 ning teised, A. h. 4, B. r. 44; TLA uo, Kanuti gildi arh., A. c. 6, lk. 63—65.

⁶⁾ ERKA, ERKkA, end. nr. B 132, väljavõte Harju meeskohtu protokollist 4. ja 8. XII 1697; seals., end. nr. B 167-a adrakoht. ja kapten Ernst v. Wolfframsdorff k.-kubernerile 11. I 1695; seals., end. nr. B 168, Saha mõisa talupojad Libsto Tennihs ja Koycke Tennihs k.-kubernerile juuni lõpul 1696. Rohkesti ainestikke peale selle arhiivi ka Tallinna linnusekohtu arhiivis.

Gustave Glotz †.

Käesoleva kirjutise ülesandeks on anda ülevaadet 15. aprillil 1935 surnud suure prantsuse ajaloolase Gustave Glotz'i elust ja tegevusest¹⁾.

G. Glotz sündis 1862. a. Haguenau's Elsassis. Pärast keskkooli lõpetamist õppis ta Kõrgemas Normaalkoolis (École normale supérieure) Pariisis, kus ta õpetajaks oli teiste seas kuulus ajaloolane Fustel de Coulanges. Omandanud kõrgema hariduse, teotses Glotz alates a-st 1885 pikemat aega vaheldumisi mitme lütseumi õpetajana, kuni 1904. a. kaitsnud teesid „Sugukonna solidariteet kreeka kriminaalõiguses“ (La solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce)²⁾ ja „Jumalakohtus primitiivses Kreekas“ (L'ordalie dans la Grèce primitive) avasid talle 1907. a. tee Sorbonne'i, kus ta päris tuntud kreeka majandusloolase Paul Guiraud' õppetooli.

Mainitud teeside avaldamine 1904. a. tähistab ühtlasi Glotz'i tegevuse, kui nii võiks liigitada, 1. perioodi lõppu. Seda perioodi, kuna selles Glotz'i töö piirdub eeskätt rea artiklite kirjutamisega klassilisele muinasteadusele pühendatud Daremberg ja Saglio' entsüklopeediale „Dictionnaire des antiquités grecques et romaines“ ja peale selle mõningate arvustiste ja referaatide publitseerimisega, võib esijoones pidada teesidele ettevalmistavaks tegevusejärguks.

2. periood Glotz'i tegevuses ulatub a-st 1905 kuni a. 1920. Selles jätkub Glotz'i töö Daremberg ja Saglio' entsüklopeedia kaastöölisena, milline töö kestab kuni selle entsüklopeedia väljaandmise lõpulejõudmiseni 1917. a. Selle kõrval jätkuvad Glotz'i arvustised (esijoones ajakirjus „Journal des Savants“ ja „Revue historique“) publikatsioonide kohta kreeka-rooma kultuuriajaloost. Eriti väärtuslikuks tuleb seejuures pidada Glotz'i poolt 1909.—1916. a. ajakirjas „Revue historique“ tiitli all „Bulletin d'histoire grecque“ avaldatud ülevaateid kreeka ajaloo kohta 1901. a. alates ilmunud uurimistööst. Organisatoorselt on Glotz samal ajal tegev teadusliku ajakirja „Revue des études grecques“ pearedaktorina.

Kui vaadelda Glotz'i enda publikatsioone käsitleldavas perioodis, siis üllatab nende mitmepalgelisus. Koguteosesse „Études

---

¹⁾ G. Glotz'i tegevuse iseloomustamisel on nende ridade kirjutajal olnud tarvitada mõned nekroloogid ja rida arvustisi Glotz'i üksikute tööde kohta. Nekroloogest olgu nimetatud: R. Cohen'i (ajakirjas „Revue historique“, köide CLXXV, 1935, lk. 656 jj.), Ch. Picard'i (ajakirjas „Revue archéologique“, 6. seeria, köide VI, 1935, lk. 85 j.) ja V. Chapot' oma (ajakirjas „Larousse mensuel“, köide X, 1935, lk. 284 j.).

²⁾ Vt. allpool lk. 27 jj.

sociales et juridiques sur l'antiquité grecque“ (Pariis 1906, 303 lk.) kogub ta oma uurimused kreeka sotsiaalelu ja õiguse kohta, kuna ta oma teisis tõis hõlmab ikka uusi ja uusi alasid, olgu need siis sõjaajaloo või usundiajaloo, kreeka epigraafika, papüroloogia ja arheoloogia või mõned muud probleemid. Artikleist, mis selles perioodis ilmunud ja milledest nii mõnigi omab monograafilise uurimuse kaalu, olgu siin esile tõstetud vaid mõned üksikud. Kreeka rahvusvahelise õiguse tekkimise ja arengu selgitamist taotleb artikkel „Le droit des gens dans l'antiquité grecque“³⁾. Selles artiklis väärub eriti tähelepanu Glotz'i kontseptsioon kahesuguste rahvusvaheliste normide olemasolust Kreekas, millest ühed olid kehtivad vaid hellenite suhtes (*νόμιμα τῶν Ἑλλήνων*), teised aga kõigi inimeste suhtes (*νόμιμα τῶν ἀνθρώπων*). Tähtsaks kultuuriajalooliseks resultaadiks on seejuures see, et üleminek hellenitevaheliselt õiguselt rahvastevahelisele ei tähistanud, nagu Glotz seda õieti rõhutab, progressi, vaid ennemini teatavat tagasiminekut, sest sisuliselt osutus rahvastevaheline õigus seda piiratumaks, mida ulatuslikum oli ta kehteala. — Artikkel Aleksandria õigusest tiitli all „Le droit alexandrin“⁴⁾, püüab anda vastust küsimusele kreeka õiguse ühtlusest, mille olemasolu on rõhutanud nimekad saksa teadlased. Glotz'i arvamus ses küsimuses on vastupidine. Lähtudes ühest väga tuntud papüürosepublikatsioonist⁵⁾ ta näitab, kuivõrra ilmsesti erinevad olid Ateena ja Aleksandria õiguse printsiibid. Kuna Ateena õiguse lähtekohaks oli vaba ühiskond, olid Aleksandria õiguse põhimõtted suveräänse võimukandja dikteeritud ja seega kooskõlas selle võimu taotluste ja eesmärkidega. Nii siis, lõpetab Glotz, ei saa olla juttu kreeka õigusest, vaid ainult kreeka õigustest; sest kuigi ei saa eitada mõjustusi üksikute ruumiliste õigusalade vahel, olid need mõjustused siiski vaid osalised. — Majandusajaloo küsimusile pühendatud tõist mainigem siin veel Glotz'i artiklit „Deelose ajalugu ühe kaubaartikli hindade järgi“⁶⁾, mis püüab jälgida selle saare iseseisvuseaegset ajalugu (314—166 e. Kr.) tõrva hindade kõikumiste najal, mille kohta on säilinud andmeid Deelose raidkirjus. Metoodiliselt seisukohalt on see Glotz'i artikkel otse eeskujulik. Kuigi on tegu pisiasju käsitleva uurimusega, oskab autor neid ometi vaadelda tolleaegse poliitilise ajaloo üldtaustal,

³⁾ Ilmunud seerias „Mémoires présentés par divers savants à l'Académie des inscriptions et belles-lettres“, köide XIII, 1923, lk. 91—103; äratõmbena ilmunud juba a. 1915.

⁴⁾ Ilmunud ajakirjas „Journal des Savants“ 1916, lk. 21—32.

⁵⁾ Dikaiomata. Auszüge aus alexandrinischen Gesetzen und Verordnungen in einem Papyrus... der Universität Halle; Berliin 1913.

⁶⁾ L'histoire de Délos d'après les prix d'une denrée (ajakirjas „Revue des études grecques“, köide XXIX, 1916, lk. 281—325).

kusjuures poliitiline ajalugu omakord valgustub nende pisiasjade vaatlemisel mitte ainult Deelose suhtes, vaid mitmeti ka tolleaegse rahvusvahelise poliitika ulatuses.

Kui veelkord heita pilku Glotz'i tegevuse 2. perioodile, siis ei saa lahti muljest, et on tegu väga suure laialivalgumisega. Siiski oli see laialivalgumine hädavajaline ja õigustatud. Kogu Glotz'i tarkumaks ja seejuures sihikindel tegevus käsitledavas perioodis oli nimelt ettevalmistuseks tema tegevuse järgnevale otsustavale suurte konstruktiivsete teoste perioodile.

Need suured konstruktiivsed teosed, kuuludes juba Glotz'i tegevuse 3. perioodi, mis ulatub kuni tema surmani, käsitlevad kreeka majanduse ajalugu, Egeuse kultuuri, kreeka riiklust ja viimati kreeka üldajalugu. Kuna neist tõist on antud ülevaade allpool⁷⁾, siis olgu siin vaid täiendavalt tähendatud, et ka selles 3. tegevusjärgus ei lakanud ilmumast Glotz'i sulest rida eriuurimusi ja kriitilisi ülevaateid uuema teadusliku kirjanduse kohta kreeka kultuuriajaloo alal. Lisaks eeltoodule tõi 1928. a. endaga kaasa valimise „Raidkirjade ja kirjanduse akadeemia“ (Académie des Inscriptions et Belles-Lettres) presidendiks, milline amet pani peale rea uusi kohustusi, eriti nn. „allocutions présidentielles“ pidamise näol.

Kui nüüd pöörduda Gustave Glotz'i suuremate tööde lähemale vaatlemisele, siis tahaks nende ridade kirjutaja siinkohal tähendada, et Glotz on talle alati olnud neid kreeka kultuuri ajaloolasi, kelle töid ta pole lugenud eeskätt kohustusest, vaid kelle tööde lugemine on talle ühtlasi pakkunud ka suurt seesmist rahuldust.

Glotz on kindlasti üks viimase aja silmapaistvamaid antiikkultuuri interpreete, väga laia silmaringiga ja harukordse metoodilise koolitusega teadlane, tugeva ja innustusvõimelise isiksusega uurija. Oma omadustelt meenutab ta väga Fustel de Coulanges'i, kelle mitte ainult väärikas õpilane ta oli, vaid kelle võistlejatki temas võib näha, kusjuures Glotz teadlasena oma õpetaja kindlasti on ületanud.

Me alustame Glotz'i teesi „La solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce“ (Pariis 1904, XX + 621 lk.) lähema vaatlemisega ja peatume kõigepealt autori poolt rakendatud uurimismeetodil. On arusaadav, et viimane on Glotz'il kui ajaloolasel eeskätt ajalooline. See asjaolu on pealegi tingitud teose sisulistest momentidest. Kui vaadelda kriminaalkoodeksi, arvab autor, siis peab olema sellest teadlik, et iga säärane koodeks pole mitte ühe inimpõlve loodud, vaid et sellesse on jälgi jätnud kõik eelmisedki generatsioonid. Selles suhtes pole vahet loodusteaduse ja ajaloo vahel. „Looduse evolutsiooni idee läbibastab samuti ajalugu, sest see idee ise pole muud kui loodusele

⁷⁾ Vt. allpool lk. 29 jj.

kohandatud ajalugu“ (l'histoire appliquée à la nature) ning ses mõttes omab Darwin eelkäijana Montesquieu'd⁸⁾.

Siiski pole Glotz piirdunud ainult ajaloolise uurimismetodiga, vaid on selle kombineerinud ühtlasi nn. võrdleva meetodiga. Selle tarvituselevõtt on tal põhjendatud seega, et võrdlused on vajalised eeskätt kultuurinähtuste algmete jälgimisel, kuna sarnasused on konstantsed just kujunemata elu tingimuses. Kuid võrdlused on kasulikud ka arengu kõrgajastuil; nad on seda kasulikumad, kui võrra tugevamad on erinevused neis juba väljakujunenud elutingimuses⁹⁾. Rakendades seetõttu võrdlevat meetodit on aga Glotz ühtlasi sellest teadlik, et säärane tööviis kergitab üles ka teadusliku aususe küsimuse. Siiski pole kahtlust, et ta selle raskuse on hästi ületanud, sest tema eruditsioon teiste rahvaste õiguse, eriti primitiivse õiguse alal, nagu osutab juba tema poolt kasustatud kirjan-duse loetelu¹⁰⁾, on tõepoolest harukordne¹¹⁾.

Mis aga puutub neisse tähtsasse probleemesse, mida sisaldab kreeka kriminaalõigus, siis osutus siin nii ajaloolise kui võrdleva meetodi kombineering hädavajaliseks eriti ka veel allikate katkendlikkuse resp. puudulikkuse tõttu. On igatahes väga tõenäone, et Glotz'il küll poleks õnnestunud saavutada kõiki oma uurimuse rikkalikke tulemusi ilma võrdlevat meetodit rakendamata.

Sisuliselt taotleb Glotz'i ulatuslik monograafia sugukonna solidaariteedist kreeka kriminaalõiguses kreeka sotsiaalajaloo suurte arengujärgkude kindlaksmääramist kriminaalõiguse taustal — „sest printsiibid, mis juhivad ühiskonda, ütleb autor¹²⁾, ei ilmutu kunagi suurema jõuga kui siis, kui need printsiibid reageerivad nende rikkumiskatseile“. Suurtes joontes tähistab areng, mida autor jälgib kreeka kriminaalõiguse najal, siirdumisprotsessi sugukonna solidaarselt vastutavuselt isiklikule vastutavusele. Selles arengus tuleb eristada kolme suurt perioodi. Esimene neist kuulub „primitiivsele“ ajale ja on sisuliselt sugukonna valitsemise aeg. Sugukonnal on oma juht, kes on ühtlasi ülempreester, kes valitseb sugukonna ühist varandust, juhib sugukonna sõjalist jõudu ning kasutab piiramatut võimu sugukonda ja selle liikmesse puutuvate küsimuste otsustamisel. Sugukonnal on peale selle oma kindel moraalne kord ja omaenda

⁸⁾ Vt. teose sissejuhatuses lk. VIII.

⁹⁾ Vrd. teose sissejuhatuses lk. VIII.

¹⁰⁾ Vt. teose sissejuhatuses lk. XVI—XIX.

¹¹⁾ Glotz'i poolt siin käsitledavas teoses võrdleva meetodi abil saavutud uurimistulemusi on kõrgesti hinnatud ka võrdleva õigusteaduse esindajate poolt; vt. F. de Visscheri artiklit „Solidarité et responsabilité en droit comparé primitif“ [koguteoses „Mélanges Glotz“, II, lk. 857 (Pariis 1932); vrd. ka lk. 249].

¹²⁾ Vt. teose sissejuhatuses lk. I.

õigus (*δίκη*), kuna vahekord teiste sugukondadega on reguleeritud erinevate õiguslike normega (*δίκη*). Teine periood, langedes ühte nn. 2. kolonisatsiooni-ajastuga, moodustab üleminekuaja (période de transition), milles sugukond ja riik polis'e näol on asetunud vastamisi, kusjuures riik püüab vabastada sugukonna liikmeid sugukonna režiimi alt, nagu seda selgesti võib näha tolleaegse kreeka seadusandluse tendentsidest. Kolmandas, klassilises perioodis riik, saavutanud võidu sugukonna üle, teostab ühtlasi indiviidi vabastuse. Täiel määral teostub see vabastus eeskätt Ateenas, ning see saavutus on lähimas sõltuvuses tollest riiklikust korrast, mis on kehtiv Ateenas, nimelt demokraatiast. Kõikjal tungib nüüd esile teadlikkus indiviidi väärtusest. Selle teadlikkuse korrelaadiks on, nagu tähendatud, riigis demokraatlik kord, õiguses isikliku vastutavuse põhimõtte. Need Ateena teened pole alati leidnud küllaldaselt tunnustust, isegi juba antiikajal mitte. Siiski, ütleb Glotz oma teose lõppkapiitlis, „Ateena riik ei valitsenud [Kreekat] mitte ainult oma kunsti ja kirjanduse tähisteoste, vaid samuti oma õiguse ülevate kontseptsioonide varal“¹³).

Käesolevas ühenduses on olnud võimalik vaid lühidalt skitseerida Glotz'i käsiteldava teose kõige üldisemaid tulemusi. Seejuures ei tahaks ometi jätta rõhutamata, et see teos sisaldab ühtlasi pika rea väga väärtuslikke detailseid uurimusi kreeka õiguse üksikküsimuste kohta, millised uurimused aga siiski on tihedalt seotud autori üldkontseptsiooni juhtivate mõtetega. Ses suhtes on Glotz truult järginud just Fustel de Coulanges'i õigustatud nõuet: „Pour un jour de synthèse, il faut des années d'analyse“.

Teistest Glotz'i suurtest töödest vaatleme ilnumise järjekorras tema ülevaadet kreeka majanduselu arengust „Le travail dans la Grèce ancienne“ (Pariis 1920, 468 lk.)¹⁴).

See monograafia erineb Glotz'i teistest publikatsioonest ses mõttes, et ta pole fundeeritud märkustega. Kuigi see asjaolu on selektatav seeria laadiga, milles töö ilmunud, on seisukohavõtmine autori üksikute arufluste puhul seetõttu siiski paiguti raskendatud. Sellele vaatamata on kindel, et ka siin on tegu väga eruditsiooni- küllase teosega, mille üld- ja üksiktulemused on hästi kaalutud.

Kreeka majanduselu vaadeldakse kõnesolevas teoses nelja suure ajajärgu üldajaloolise arengu taustal: 1) Homerose aeg; 2) arhailine ajajärk (VII—VI s.); 3) klassiline ajastu (V—IV s.); 4) hellenismi aeg — ning püütakse seejuures selgitada iga ajajärgu majanduselu nii üldstruktuuri kui ka üksiknähtusi.

¹³) Vt. lk. 607 j.

¹⁴) Alatiitlid: Histoire économique de la Grèce. Depuis la période homérique jusqu' à la conquête romaine (ilmunud 1926. a. ka ingliskeelses tõlkes).

Mis puutub kõigepealt homerose ajasse, siis valitseb selles nn. naturaal- või kodumajanduse süsteem. Siiski on linnade olemasolu juba ses ajajärgus ajalooline tõsiasi, millega otseselt on seotud linnamajanduse algmed nii kaubanduse kui tööstuse mõttes. — Arhailine ajajärk on eeskätt ilmestatud monetaarse majanduse tekkega VII s., mis toob endaga kaasa individualismi esiplaanile nihkumise ka majanduselus. Seisusliku põllumajandusliku aristokraatia vastu seisavad nüüd töösturid, käsitöölised ja kaupmehed. Ühtlasi näeme ses ajajärgus võistluse tekkimist kaubandus-tööstuslike keskuste vahel, kusjuures tähtsaks majanduslikuks teguriks osutub kolonisatsioon, mis paiskab kreeka rahva kogu Vahemere piirkonda ja paiguti isegi kaugemale. — Klassilises ajastus on Ateena asetunud kogu oma kultuurilise ülekaaluga hellenliku maailma keskusse. See ülekaal annab end tunda samuti majanduselus. Peiraieus'i sadama kaudu levinevad nüüd kõikjale Ateena tööstuse saadused ning teiselt poolt koonduvad sinna maailma naturaalsaadused. On tegu põlise majandusega ühelt, Vahemere majandusega teiselt poolt. — Hellenismi aeg toob endaga kaasa polis'e režiimi kokkuvarisemise, ning varemotel näeme suurriike, kus kreeka element hõlmab barbarite maailma. Tekib kosmopoliitiline, ühtlusele tendeeruv kultuur. Selles uues maailmas võtab absoluutne monarhia endale ülesande kaitsta kõikide huve reguleerides seejuures kõikide tegevust. Teostatakse tööalade jaotust, toimub organiseerumine kutsealade järgi, tekivad regionaalsed sündikaadid jne. Suured maa-alad, kus varem tunti vaid naturaalmajandust, tõmmatakse uute linnade intensiivse asutamise kaudu (eriti Süürias) monetaarmajanduse orbiiti. Majanduslikud keskused nihkuvad ikka rohkem itta (Aleksandria, Rodos jt.). Tunneme selle uue ajajärgu majanduslikku füsiognoomiat tänu papüürosleidudele eeskätt Egiptuse suhtes, kus üksikud tööstuseharud on monopoliseeritud ja varustatud suurearvuliste töölishulkadega, kelle töötasu on madal ja seisund seetõttu talumatu ning töötörkeid põhjustav; — kus kaubandus ja pangandus on koondatud vastavate ühingute või üksikute suurnike kätte, kes ajavad äri rahvusvahelises ulatuses, nagu näit. too Ptolemaios II-se rahaminister Apollonios, kelle kirjavahetus on papüürostel leitud; — kus tegutsevad suured transportühingud, kes peavad ühendust Indiaga idas või Massaaliaga läänes jne. Egiptuse majanduselu arvestab kõikjal rahvusvaheliste turgude nõudeid, ning on kindel, et analoogne oli seisund ka teistes hellenismi-aja juhtivais riikides.

Kui tagasi vaadata siin praegu, osalt Glotz'i enda sõnadega¹⁵⁾ skitseeritud ülevaatele kreeka majanduselust, siis on ilmne, kui võrra see ülevaade ei sobi mõningate majandusteadlaste arvamu-

¹⁵⁾ Vrd. Glotz, Le travail... lk 5 j. ja lk. 451 jj.

sega antiikmajandusest¹⁶⁾, ja eriti on vastuolus Bücher'i nn. *ὄλιος*'e teooriaga¹⁷⁾). Teiselt poolt ei nõustu Glotz täiel määral ka Ed. Meyer'i ja Pöhlmann'i vaadetega antiikmajanduse kohta, kes liigselt lähendavat antiikaega praegustele oludele. Kreekas oli siiski kaubandusel väga tunduv ülekaal tööstuse suhtes. Mis aga tööstusse puutub, siis on siin erinevus võrreldes uusajaga tingitud esijoones masintööstuse puudumisest, mida antiikajal asendab orjade instituut. Seepärast ongi Kreekas tegu ennemini töökodadega, mitte aga tehastega¹⁸⁾).

Jääb üle tähendada, et Glotz'i kreeka majanduse ajaloo ülevaade lisaks eruditsiooniküllasusele, millest oli jutt ülal, on ka veel hiilgavalt kirjutatud. Kõige selle tõttu võib seda teost eriti soovitada kreeka majanduseluga tutvumiseks.

Ilumise järjekorras tuleks edasi vaadelda Glotz'i Egeuse kultuuri käsitlevat teost „*La civilisation égéenne*“¹⁹⁾. Kahjuks pole aga nende ridade koostajal olnud võimalik selle teosega, kuna see Tartus puudub, otseselt tutvuneda. Ta piirdub seetõttu vaid kompetentsete teadlaste poolt allakriipsutatud tõsiasja fikseerimisega, et Glotz oma Egeuse kultuuri käsitleusega, selle „hiilgava sünteesiga“, on tõestanud oma võimeid kaasa töötada ka kreeka arheoloogia ulatuslikkude probleemide lahendamisel.

Suurt teaduslikku ja samuti üldkultuurilist väärtust omab käsitluse järjekorras Glotz'i teos kreeka riigist „*La cité grecque*“²⁰⁾. Nagu nähtub juba tiitlist, meenutab see ilmselt *Fustel de Coulanges*'i tööd „*La cité antique*“. Ja tõepoolest on Glotz *Fustel de Coulanges*'i vaimukat uurimust oma töös juba algusest peale silmas pidanud. Ometi tuli tal seejuures oma õpetaja konstruktsiooni, nagu allpool nähtub, oluliselt muuta.

Kuid mitte ainult *Fustel de Coulanges*'i korrektsioon polnud vajaline. Oli tarvis peale selle võita ka veel *Aristoteles*'e sajandeid kestnud mõju. On nimelt tõenäone, et *Aristoteles*'e skeem riikluse kujunemisest — *οἰκία, κόμμη, πόλις* — on eeskätt abstraktne konstruktsioon, nagu seda on ka tema teooria riigivormide järjepärasest vaheldumisest. Saksa teadusel on nähtavasti *Ranke* kooli mõjul võrdlemisi kerge olnud vabaneda sääraسته abstraktsete konstruktsi-

¹⁶⁾ Vrd. Glotz, *Le travail*... lk. 455.

¹⁷⁾ *ὄλιος*'e teooria ja selle alusetuse kohta vt. *Ajal. Ajak.* 1930, lk. 224 j.

¹⁸⁾ Vt. *Le travail*... lk. 456.

¹⁹⁾ Ilmunud Pariisis 1923 a., 476 lk. (2. tr. 1925), ingliskeelses tõlkes a. 1925.

²⁰⁾ Ilmunud 1928. a. Pariisis (XXII+476 lk.), 2. tr. 1930; kuulub *Henri Berr*'i poolt väljaantud seeriasse „*L'évolution de l'humanité*“.

oonide mõjust. Tuleb ju konstateerida, et saksa vanaajalooteaduse suured esindajad, nagu Boeckh, Mommsen, Wilamowitz-Moellendorff, on olnud väga suurel määral afilosoofilise mõtlemisviisiga uurijad. Prantsuse intellekt oma sünteetilisusega seevastu on üldkonstruktsioonile palju vastuvõtlikum. Seda enam siis tuleb hinnata Glotz'i iseseisvust nii Aristoteles'e kui Fustel de Coulanges'i suhtes ja tema püsivat püüdu kooskõlastada oma kontseptsioon kreeka riiklusest eeskätt ajalooliste tõsiasiadega.

Iseloomustades Fustel de Coulanges'i teooriat, rõhutab Glotz õieti, et seevõrra, kui selle järgi sünnib üleminek perekonnalt fraatriale, füülele, polisele, see teooria õieti ainult mahutab suurematesse koondistesse samad uskumused ja eluviisid, mis Fustel de C. pidi fikseerima juba algelise tuuma — pere- või sugukonna (*genos'e*) suhtes. Nii on siis *genos* siin lihtsalt asetatud kontsentriliste ringide keskusse. Tõeliselt aga kreeka polis, nagu me juba ülal nägime ²¹⁾, kuigi omas lähtekohaks *genos'e*, võis areneda vaid selle arvel. Polis oli kauemat aega võitluses *genos'ega* ning iga polis'e progress tähistas vabanemist sugukonna režiimist. Fustel de Coulanges'i eksimused neis küsimusis on seletatavad seega, et ta XIX sajandi liberalismi mõjul oli konstitueerinud absoluutse anti-noomia riigi kõikvõimsuse ja isiku vabaduse vahel, kuna ornati Kreekas riiklus ja individualism arenesid paralleelselt ja üksteisele tuginedes. Tegevad on seega kolm tegurit: *genos*, polis ja individ ja seejärgi liigitab Glotz kreeka institutsioonide ajaloo kolme perioodi. Esimeses perioodis valitsevad sugukonnad, kes alistavad kõik oma liikmed sugukonna kollektiivsele režiimile. Teises polis alistab *genosed*, kasustades selleks indiviidi abi. Kolmandas perioodis individualismi ekstsessid laostavad polis'e, tehes seega paratamatuks suuremate riiklikkude organismide tekkimise ²²⁾.

Pärast kreeka riikluse kaugete algmete selgitamist, millel siinkohal ei saa peatuda, jälgib Glotz oma esituses üksikasjaliselt kreeka riikluse arengut. Lähtekohaks on seejuures homeroseaegne riiklus, mida võib nimetada feodaalseks monarhiaks. Siiski peegeldab juba eepos ka aristokraatliku režiimi tekkimist ja tõusu, ning embrüonaalsel kujul tuleb eeposes kuuldavale isegi tulevase demokraatia hääli. Edaspidine areng pidi juba näitama, kuidas selleks, et teada saada kõige arvukama rühmituse olemasolu, võetakse tarvitusele aklamatsioon või isiklik hääletamine. Viimase kaudu saab teatavaks rahva arvamus (*δήμου φήμις*), mis kord saab aluseks rahva võimule (*δήμου κράτος*). Kuid Homerose ajast edasi

²¹⁾ Vt. lk. 29.

²²⁾ Vrd. Glotz'i teos, lk. 5 j.

jälgib Glotz, pärast aristokraatliku režiimi iseloomustamist, kreeka oligarhiat (plutokraatiat) ja sotsiaalset kriisi VII—VI s. Sellesse sotsiaalsesse kriisi kuulub ka türannia — kreeka demokraatia ema. Selle mööduva faasi osa on Glotz'i poolt hästi ja markantselt esile tõstetud. On tegu mingisuguse seesmise vastuoluga, mis põhjustab türannia hävinemise tollest hetkest, mil ta avab võimaluse demokraatia arengule.

Töö keskseks osaks on Ateena riigi iseloomustus. Drakon'i, Solon'i, Kleisthenes'e, Ephialtes'e ja Perikles'e reformid, poliitilise režiimi printsüübid, rahvakoosolekud, magistratuurid, õiguse mõistmine jne. — kõike seda käsitleb autor haruldase selguse ja temale omase meisterlikkusega. Lähem peatumine sel osal, kuigi oleks eriti avatlev, nõuaks ometi palju rohkem ruumi, kui on ette nähtud käesoleva lühikese artikli jaoks. Selle osa lugemine aga ja sellesse süvenemine olgu soovitatud igapähele, kel ei puudu huvi inimkonna ajaloo suurte ajastute vastu.

Viimane osa käsitleb polise langusaega (*la cité au déclin*). Elavalt on kirjeldatud katseid katastroofi ära hoida. Efeebia, füüsilised harjutused noorsoole — kõik hilja! Et täita oma missiooni, vajab Kreeka uut varustust, ning selle andis Makedoonia. Siitpeale omab hellenism levinemise keskusi kõikjal. „Moraalsed barjäärid, mis olid lahutanud hellenit barbarist, langesid kokku, ning Hellase filosoofid, kes olid mõelnud vaid sellele, kuidas neid barjääre kõvendada, omasid järglasteks kosmopoliitilise Stoa semiti-seerivaid teoreetikuid“. Suurimaks õnneks, mis võib osaks saada surelikule, on nüüd õnn, mida maitseb kuningate kuningas Suusa õukonnas. On sissetungimas üliinimeste ajastu. Kreeka kultuur, siirdudes väikestelt polistelt suurtesse monarhiatesse, võitis ulatustel, kuid kaotas oma väärtuste suhtes.

See kõik sündis hetkel, mil Ateena oli kavatsemas poliitiliste ja sotsiaalsete reformide teostamist, mis olid suunatud suurejoonelisele vabastamiseaktsioonile. Juba oli asetatud küsimismärgi alla orjuse legitimeet, kuigi veel mitte selle instituudi tegelik paratamatus. Makedoonia faalanks pani seisma need kavatsused. Uue võiduka imperialismi esimesi samme oli orjade vabakslaskmise keelu maksmapanek. Ateena alistus, suutmata täita oma ülesannet. Ning siin tõusetab Glotz küsimuse, kes siis esindas progressi sel otsustaval hetkel. Kas oli see Makedoonia? Oma teose viimasel leheküljel langetab ta sellele küsimusele vastuse: „ce n'est donc pas le Macédonien qui, dans la lutte décisive, représentaît le progrès“.

„La cité grecque“, see suurel määral Glotz'i enda sõnadega siin lühidalt refereeritud suurejoonelist sünteesi taotlev teos kreeka riiklusest kuulub kõige kompetentsemate arvustajate arvates uuri-

jale, kelle intellekti suured võimed on väljaspool kahtlust²³). Teose sisuliste väärtuste kõrval pälvib fähelepanu samuti selle stiil. Võib-olla pole see nii kontsentreeritud kui Fustel de Coulanges'il, on see-eest aga rohkem paenduv ja värviküllane. Ka ses suhtes on Glotz väärikalt võistelnud oma suure õpetajaga.

Ulatuslikumaks Glotz'i teaduslikuks ettevõtteks tuleb siiski pidada suurt üldist ajalugu (*Histoire générale*), mis Prantsusmaal hakkas ilmuma 1925. a. tema redaktsioonil ja mille väljaandmist on jätkatud ka pärast tema surma. See üldajalugu langeb Glotz'il nelja ossa: I — vana ajalugu, II — keskaja ajalugu, III — uusaja ajalugu, IV — kaasaja ajalugu.

Glotz ise võttis selles ürituses endale kreeka ajaloo koostamise vana ajaloo osas, ning tema sulest on (R. Cohen'i kaastegevusel) ilmunud kaks mahukat köidet, milles esitus on viidud kuni Peloponnesose sõja lõpuni²⁴).

Oma teose eessõnas selgitab Glotz kujukalt neid motiive, mis teda sundinud asuma kreeka ajaloo koostamisele. Paratamatult, ütleb Glotz, saabuvad momendid, kus on tarvis jälle uuesti, eelnenud aegadel saavutatud tööresultaatide ja kõigi olemasolevate allikmaterjalide põhjal, näha mõnda ajastut tervikuna. See on iga uurijale otse südametunnistuse kohustuseks, eriti vana ajaloo uurijale, kus allikate katkendlikkuse tõttu uute materjalide sissetõõtamine on hädavajaline ja kus käsifluse terviklus selle tagajärjel aina võidab²⁵).

Kuid on olemas veel üks teine motiiv. Pärast Maaõlmasõda inimkond peab võima heita selgemalt pilku kogu oma eksistentsi; sest on võimata õieti hinnata praegusaja kultuuri väärtusi ja ette näha tulevikuteid, kui ei tunta kõige kaugemaid algmeid. Selleks siis see Glotz'i kreeka ajalugu, mis on määratud publikule, kes mõtiskleb ja kes taotleb teadmust (*qui réfléchit et qui veut savoir*)²⁶).

---

²³) Ka käsitluslaadilt erinevas saksa ajalooteaduses on Glotz'i teos leidnud tunnustust. Nii ütleb üks parimaid eriteadlasi kreeka riikluse alal Victor Ehrenberg: „Wesentlich als Überwindung von Fustel durch die moderne französische Wissenschaft, zugleich aber auch als selbständige starke Leistung ist aufzufassen: G. Glotz, La cité grecque [teoses „Der griechische und hellenistische Staat“, lk. 60 (kuulub koguteosesse „Einleitung in die Altertumswissenschaft“ herausgegeben von A. Gercke und Ed. Norden, III³, 3, Leipzig 1932)].

²⁴) *Histoire générale publiée sous la direction de Gustave Glotz. Histoire ancienne. Deuxième partie: Histoire grecque. Tome I: Des origines aux guerres médiques*, par G. Glotz avec la collaboration de R. Cohen (Pariis 1925, XIX+635 lk.). Tome II: *La Grèce au Ve siècle*, par G. Glotz avec la collaboration de R. Cohen (Pariis 1931, 800 lk.).

²⁵) Vrd. Préface, lk. V j.

²⁶) Vt. sealsamas.

Mis puutub Glotz'i „Histoire grecque'i“ teaduslikesse väärtussisse, siis on vististi, kui arvestada juba öeldut, liigne veel eriti esile tõsta seda, et kõnesolev ajalookäsitlus hõlmab poliitilise ajaloo valgustamise kõrval esijoones kreeka kultuuri ajalugu üldse ja seda kõige laiemas mõttes. Glotz'i kui väga avara silmaringiga ja markantselt-sünteetilise mõtlemisviisiga ajaloolase puhul on see nii-kui-nii loomulik. Samuti on endastmõistetav, et ta esitus baseerub kreeka ajaloo kogu määratu ainekogu kõigekülgsel valdamisel. Kindlat tunnustust väärivad aga ka elav ja haruldaselt selge esitus ja võime lugejat paeluda ka pisiasjade käsitlemisel. Kui sellele juurde arvata teoses suurel arvul leiduvaid vaimukaid kontseptsioone ja märkusi ning rida reljeefseid pilte, siis tohiks olla selge, et võime Glotz'i suurteost põhjendatult pidada üheks parimaks kreeka ajaloo käsitluste seas.

Peatuda selle rikkalikul sisul, isegi kõige kokkuvõtlikumal kujul, viiks käesolevas ühenduses liig kaugemale. Pealegi on Glotz oma esituse mahutanud kaunis palju sellest, millega oleme võinud juba tutvuneda tema teiste teoste käsitlemisel. Olgu seepärast siin vaid märgitud nii palju, et Glotz'i kui ajaloolase huvi on koondunud tema teose vastavais osis eeskätt Ateenale ning tema riiklikule korrale ja vaimsele kultuurile. Võib isegi tunduda, et Glotz ses suhtes on paiguti liiale läinud, eriti oma ajaloo 2. köites, mille ulatuslik esitus on pühendatud peaaegu täitsa Ateenale. Ometi peame mõnema, et Glotz'i sümpaatselt pooldav seisukohavõtt Ateenas suhtes on üldiselt kooskõlas ajalooliste tõsiasjadega, ning seda ei peaks eitama ka need ajaloolased, kes viimasel ajal tahavad vähendada Ateenas ajaloolist osa tema võistleja Sparta esiletõstmise kaudu.

Arvestades kõike eeltoodut ja heites seega veelkord pilgu Gustave Glotz'i pikaajalisele ja viljakale tegevusele kreeka kultuuri uurimise alal, millist tegevust siin kahjuks siiski pole võimalik olnud täitsa kõigekülgselt valgustada, lahkume temast kui mitte ainult suurest, vaid ühtlasi ka käesoleva ülevaate autori arvates inimlikult väga sümpaatselt ajaloolasest, kelle elutöö on annud püsiva väärtusega lisandeid vististi mitte ainult kreeka ajaloole, vaid ka Euroopa ajaloole üldse²⁷⁾.

P. Haliste.

²⁷⁾ Loomulikult leidub Glotz'i teaduslikus produktsioonis ka mõningaid sääraseid asju, milledega ei saa hästi nõustuda ehk milledele võib vastu vaielda. Teaduslik (eriti saksa) kriitika ongi püüdnud teha mõnes küsimuses reservatsioonid. Siiski ei tohiks see asjaolu kuidagi mõjustada Glotz'i tegevuse üldist hinnangut. — Reljeefset tunnustust Glotz'ile võib ms. näha tema 70. sünnipäeva puhul koostatud suure kaheköitelise koguteose „Mélanges Glotz“ väljaandmises rahvusvahelise teadusilma juhtivate ajaloolaste poolt (I—II, XXVII + 940 lk., Pariis 1932).

Henri Pirenne'i ajaloo teaduslikust tegevusest.

Möödunud aasta 24. oktoobril lahkus elavate ridadest üks kõige väljapaistvamaid nüüdisaegseid ajaloo uurijaid, Belgia ajaloolaste senior Henri Pirenne. Tema surm tabas valusa üllatusena kõiki neid, kel oli võimalus olnud jälgida ta omapäraseist vaatekohtadest tulvil teoseid ja tutvuda ta jõulise, teravakontuurilise ning markantse isiksusega. Oli ju Pirenne, keda varemini tunti ta soliidsete monograafiatega ja tüseda Belgia ajaloo kaudu, alles viimase 15 aasta jooksul äratanud üldist tähelepanu oma perspektiivirikaste sünteetiliste konstruktsioonidega, kaitstes neid sädeleva vaimukusega oma arvustajate vastu muuseas rahvusvahelistel ajaloo teadlaste kongressidel Brüsselis 1923 ja Oslos 1928.

Henri Pirenne sündis 23. XII 1862 Verviers's; ta õppis ajalugu ja kirjanduslugu Liège'i ülikoolis, kus ta õpetajaiks oli G. Kurth, kes oli oma õppetegevuses hakanud rakendama ka seminariharjutusi saksa ülikoolide eeskujul. Suurt mõju avaldas talle ka Gand'i (Gent'i) ülikoolis teotsev Belgia ajaloo eriteadlane, flaamide liberaalse suuna juht prof. Paul Fredericq. Aastail 1883—84 jätkas Pirenne oma õpinguid Pariisis, kuulates eriti G. Monod' ja A. Giry loenguid. Järgmisel aastal töötas ta Leipzgis ja Berliinis tuntud saksa medievisti Wilhelm Arndt'i ja kuulsa majandusteadlase Gustav Schmoller'i juhatusel. Teatavaid mõjustusi sai ta samuti Saksa sotsiaalpsühholoogilise kultuuriloolise koolkonna eestvõitlejalt Karl Lamprecht'ilt, kellega teda hiljemini ühendasid tihedad sõprusidemed, ning oma teistelt arvukalt välismaistelt sõpradelt — P. Vinogradov'ilt, G. v. Below'ilt jne. 1885 anti Pirenne'ile õppeülesanne keskaja ajaloo alal Liège'i ülikoolis; ent järgmisel aastal kutsuti ta — alles 23-aastase noormehena — professoriks Gand'i ülikooli, mis kohal ta teotses väljapaistva edukusega kuni 1930. aastani, luues oma õppetegevusega terve koolkonna energilisi ja andekaid uurijaid. Maaüldise alguses viidi Pirenne pantvangina Saksa maale, kus tal tuli viibida kuni sõja lõpuni. Nende sündmustega seotud elamusi on ta kirjeldanud oma teoses „Souvenirs de captivité en Allemagne“ (Brüssel 1920).

Tänu oma mitmetahulisele, äärmiselt laialiste huvidega ja suure liikuvusega iseloomule on Pirenne etendanud olulist osa rahvusvahelise ajaloolaste pere organiseerimisel koordineeritud koostöök. Brüsselis 1923 peetud rahvusvahelise kongressi juhatajana õhutas ta hoogsalt eri maade ajaloo uurijate omavahelist lähenemist ja aitas kongressile järgnevatel aastail tõhusalt kaasa *Comité international des sciences historiques* loomisel. Selle komitee rajamise järel Genfis 1926 valiti Pirenne ta üheks abiesimeheks, kellena ta püüdis juhtida uut organisatsiooni eeskätt hädavajalikkude ja

praktiliselt kõige kergemini teostatavate ülesannete lahendamisele. Neidsamu juhtmõtteid rõhutas ta ka komitee Belgia osakonna juhatajana. Oma teenete eest ajaloolise uurimistöö edendamisel valiti Pirenne Belgia ja hiljemini ka Hollandi teadusteakadeemia liikmeks.

Eeskujuliku medievistina valdas Pirenne väljapaistval määral keskaja ajaloo alal edukaks teotsemiseks vajalikke abiteadusi — diplomaatikat, paleograafiat ja bibliograafiat, olles selles suhtes ühe oma õpilase, Gand'i ülikooli professori F. L. Ganshof'i sõnade järgi ¹⁾ *un erudit au sens strict du mot*. Ta üllitas pedantse täpsusega rea väärtuslikke keskaegseid ajaloo-allikaid, nagu „Histoire de la ville de Dinant“ (Gand 1889), „Histoire de Charles le Bon, comte de Flandre, par Galbert de Bruges“ (Pariis 1891), „Le livre de l'abbé Guillaume de Ryckel (1249—1272). Polyptyque et comptes de l'abbaye de Saint-Trond au milieu du XIII siècle“ (Brüssel 1896), „Chronique rimée des troubles de Flandre en 1379—1380“ (Gand 1902), „Recueil de documents relatifs à l'histoire drapière en Flandre“ (koos G. Espinas'iga, I—IV, Brüssel 1906—1925) jt. Ta toimetas väljapaistva innuga teost „L'Album belge de diplomatique“, millise jõudluse üle ta ise olevat tundnud suurimat uhkust. Ta koostas ja avaldas väärtusliku bibliograafilise käsiraamatu „Bibliographie de l'histoire de Belgique, Catalogue méthodique et chronologique“ (1. trükk, 2084 nr., Brüssel ja Gand 1893; 2. tr., 2586 nr., ibid. 1902; 3. tr., 4151 nr., 440 lk., ibid. 1931). Selle töö kaks esimest trükki sisaldasid Belgia ajalugu kuni 1830. aastani ja Madalmaade ajalugu kuni 1598. aastani ja aastail 1814—30 käsitleva ajaloolise kirjanduse, kuna kolmas trükk sisaldab ka tööd Belgia ajaloo kohta aastail 1830—1914 (maailmasõja puhkemiseni). Nii osutab Pirenne ajaloo abiteaduste alal väljapaistvat eruditsiooni, ilma milleta tema arvates on võimatu olla hea ajaloo-uurija.

Kuid Pirenne'i suurus selles seisabki, et pedantse hoolikuse ja täpsusega toimiv erudiit ei lämmatanud temas kaugeltki ei avara pilguga ja kriitilise vaistuga eriküsimuste-uurijat ega ajaloolist tõelikkust laialt haaravat, suurejoonelist sünteeside-loojat. Pirenne on ajalooteadust tähtsal määral rikastanud kõige pealt rea eritöödega ja -kirjutistega Euroopa keskaegsete linnade kohta. Sellele alale kuulub juba üks tema esimesi suuremaid uurimusi „Histoire de la constitution de la ville de Dinant au moyen âge“ (Gand 1889). Namur'i provintsis asetsev Dinant, üks

---

¹⁾ Bulletin of the International Committee of Historical Sciences, nr. 29; Pariis 1936, lk. 359.

vanimaid Belgia linnu, moodustas keskajal tähtsa tööstusliku ja kaubandusliku keskuse. Pirenne annab oma töös kriitilisele allikateläbitöötamisele toetuva ülevaate ta põhikorra arenemisest keskajal, eriti kaupmeestekihi võitlustest käsitööliste tsunftidega, tuues ühtlasi rööbasjooni ka teiste Liège'i ala linnade põhikorra arenguga seotud nähtustest. Mitmesuguseid küsimusi keskaegsete linnade ajaloost käsitleb Pirenne töis „La Hanse flamande de Londres“ (Brüssel 1899), „Les anciennes démocraties des Pays-Bas“ (Pariis 1910), kus esitatakse kokkuvõtlik ülevaade keskaegseist demokraatlikest linnaühiskonnist Madalmail, ja reas pikemais kirjutistes, millest mõned äratasid oma ilmumisel suurt tähelepanu, nagu „L'origine des constitutions urbaines au Moyen Age“ (Revue historique, tome 57, 1895), „Villes, marchés et marchands au Moyen Age“ (ibid., tome 67, 1898), „Les villes flamandes avant le XII siècle“ (Annales de l'Est et du Nord, tome I, 1905).

Oma aastaid kestnud uurimiste tulemused keskaja linnade tekimise ja nende varasema arengu kohta on Pirenne kokku võtnud klassikalise selgusega koostatud töös „Medieval Cities. Their origins and the revival of trade“ (Princeton 1925); ilmunud ka prantsuskeelsena pealkirja all „Les villes du Moyen Age, Essai d'histoire économique et sociale“ (Brüssel 1927). See moodustab kokkuvõtte loenguist, mis Pirenne külalisena pidas mitmes Põhja-Ameerika Ühendriikide ülikoolis, ja annab kujuka ülevaate linnade evolutsioonist Lääne-Euroopas alates Rooma riigi kokkuvarisemisest kuni XII sajandi keskpaigani. See väike töö, mida on nimetatud Pirenne'i chef-d'oeuvre'iks, sisaldab rea vaimukaid seisukohti ja kohati üsna julgeid hüpoteese Lääne-Euroopa sotsiaalse ja majandusliku arenemiskäigu kohta keskaja esimesel poolel. Peatugem neil veidi üksikasjalisemalt.

Pirenne'i teooria järgi kadusid antiikajast pärinevad linnad kui tööstuskaubanduslikud keskused Lääne-Euroopas VIII ja eriti IX sajandil, mil Euroopa mandri lääneosa islami ekspansiooni tagajärjel kaotas oma traditsioonilised turud Vahemerest idas ja lõunas asetsevail aladel, muutudes puhtakujuliseks agraarmaaks naturaalmajanduse alusel. Karolingide ajastust peale ei tundnud Lääne-Euroopa enam linnu ei sotsiaalses, ei majanduslikus ega juriidilises mõttes. Teatava linnalise ilme säilitasid vaid piiskoppide residentsid; preestreist ja munkadest koosneva nõukogu abil teostasid piiskopid teokraatlikku režiimi oma asukoha rahvastiku üle, mis oma juriidiliselt seisundilt ja oma mentaliteedilt kuigi palju ei erinenud oma ümbruskonna maarahvastikust. Selliste piiskopilinnade (*cités*) kõrval esines IX ja X sajandil palju kindlustatud kohti (*bourgs*) -- linnuseid, mis olid maarahvale peljupaikadeks hädaõhu puhul ja mida valitseti suurnikkude usaldusmeeste -- kastele-

laanide — poolt. Nii esimesel kui ka teisel linnadeliigil puudus vaba kodanlik rahvastik ja munitsipaalne organisatsioon.

Säärases agraarühiskonnas hakkasid tekkima olulised muutused alates XI sajandist, mil rahvaarv osutas kiire kasvu tendentsi ja rahvastikku haaras jõuline eluhoog, mil hakati laiendada agara sisekolonisatsiooni teel põllupinda ja mindi ristisõdade ajal üle vastupealetungile islami-maailma vastu. Rahvaarvu tõus ja rahvastiku suurenenud aktiivsus avaldasid elustavat mõju ka kaubanduse ja tööstuse alal. Kaubandusliku tegevuse uuesti-ärkamisel etendanud Pirenne'i järgi juhtivat osa kaks keskust — Veneetsia ja Flandria. Veneetsia moodustas juba varakeskajal Bütsantsi kultuuri eelposti läänes. Alates VIII sajandist oli ta ainsa Lääne-Euroopa linnana tihedais kaubanduslikes sidemeis Konstantinoopoliga, vedades siia vilja, veine ja puitu. Veneetsia kaubanduslik organisatsioon oli Bütsantsi vahendusel säilitanud mõningad antiiksed traditsioonid. Vanaajast pärinevad kaubanduslikud kombed ja tehnilised võtted põhjustasid veneetslaste üleoleku ja ettejuudmise Lääne-Euroopa teistest aladest. Siin kujunes esimesena kasumisaamisele suunatud mentaliteediga algatusvõimeline kaupmeestekiht, kes ei pörganud tagasi ka islamiusulistega sidemete pidamisest. Nii avanesid Vahemeremaad oma turgedega jälle Euroopa kaubandusele, eriti ristisõdade ajal, mil islam oli sunnitud samm-sammult taganema kristlaste pealetungi ees. Siitpeale toimus liikumine Vahemerel vabamalt, mille tagajärjel Lääne-Euroopa majanduselus algas uus hoogus tõusuaeg. Veneetsia nakatas oma eeskujuga teisi Itaalia linnu, kes sattusid omavahel ägedasse võistlusse esikoha pärast Vahemere kaubanduse alal. Seetõttu ei saanud siin enam antiikaegset *pax Romana*'t.

Põhjapoolseil mail tõusis, peamiselt oma soodsa geograafilise asendi tõttu, XI sajandil juhtivale kohale Flandria, kus hoogus kaubanduslik areng käis käsikäes elava omatööstusega, eriti kalevi ja lõuendi valmistamisega. Pirenne väidab, et just Flandria linnade varasem ajalugu valgustavat paremini kui ühegi teise ala oma Lääne-Euroopa linnade kujunemisprotsessi selle kaunis vähesel määral jälgitavate üksikasjadega. See ajalugu näitab, et n. n. turuteooria, mille järgi keskaegsed linnad olevat tekkinud maarahva poolt regulaarselt külastatavatel turukohtadel, ei pea enamal juhtudel paika. Sama kehtivat ka n. n. laada-teooria kohta: laadad olevat küll soodustanud linnade hilisemat arengut, kuid nad ei olevat selleks andnud esimest tõuget. Nii Flandrias kui ka mujal olevat kaupmeeste koondised tekkinud nende endiste piiskopilinnade ja linnuste juurde, mis asetsenud kaubanduslike suhete seisukohalt kõige paremas geograafilises asendis: „keskaegsete linnade kujunemine on peaaegu samavõrra kindlalt määratud nende geograafilise ja sotsiaalse ümbruse poolt, nagu jõgede tee on kind-

laks määratud mägede reljeefi ja orgude suuna poolt“²⁾). Endiste administratiivsete ja sõjaliste keskuste juurde tekkinud uuslinnad (*suburbium, novus burgus, portus*) sulasid hoopis teiseilmeliste vanalinnadega varsti ühte või õigemini neelasid nad ära ja tõusid ise uuteks omavalitsuse alusel toimivaiks keskusteks. Uuslinnade peamiselt kaupmeestest, hiljemini ka käsitöölisest koosnev rahvastik (*burgenses*) tõrjus aadlikud ja aadliga seotud rahvastiku-
elemendid (*castrenses*) XII sajandiks linnadest maale, kujunes vabaks seisuseks ja lõi linnades rea omapäraseid institutsioone. Ainult Itaalias ja Lõuna-Prantsusmaal jäi suur osa aadlikke linnadesse elama ja hakkas hiljemini isegi osa võtma tööstuskaubanduslikust tegevusest.

Kaupmeestekiht ei kujunenud Pirenne'i arvates pisitasa traditsioonilist elu elavate, algatusvõimetute maamasside rüpes ega olnud ta eelkäijaiks ulatuslikku majanduslikku tegevust arendavate kloostrite teenijaskond, vaid ta rekruteerus alguses rahvaarvu liigselt kiire tõusu tagajärjel maal ülearusteks muutunud elementidest, talupoegade ja vaesemate aadlikkude nooremaid perekonnaliikmeid, kes noorena läksid laia maailma õnne otsima ja juurtega kihina otsekuu lendav liiv seiklesid kõigis mais, katsetades mitmesuguseil kutsealadel³⁾). Ainult see kiht omas keskaegses ühiskonnas küllalt lootusjulget optimismi, paindumatut energiat ja ohjendamatu kasumi-iha selleks, et saada hakkama edukate kaubanduslike operatsioonidega tolle aja anarhilistes oludes. Hiljemini kujunes sellest kihist iseteadev ja oma väärtust tundev rahakas linnakodanlus, kes eraldus mittevabast maarahva massist uute privileegidega ja rikastudes peagi unustas oma tagasihoidliku sotsiaalse põlvnemise. Kuid selle kihi algatus- ja kohanemisevõime tagajärjel kattus Lääne-Euroopa rohkearvuliste linnaliste keskustega, kus tööjaotuse tõttu tõusis tootmisviljakus ja kus tekkis tunduvalt pingsam majanduslik tegevus, kui seda võime näha Rooma keisririigi aegseis väheseis suuris kaubalinnus Lääne-Euroopa aladel, hiljemini eriti ka tööstuslikus elus (kalevivalmistamisel jne.).

XI sajandist alates saavutas linnakodanlus kestvais võitlusis piiskoppide ja aadlikkudega vaba omavalitsusliku munitsipaalkorra. Inimese ja kodaniku õiguste idee oli noil ajal küll veel täiesti võõras, kuid isiklikku vabadust ja omavalitsust taoteldi nende paremuste pärast, mis need pakkusid nende omajaile. Linnade organisatsioonis tõusid jälle esikohale valimise, esinduse ja kontrolli põhimõtted, mis edaspidi pakuvad eeskuju riikide konsti-

---

²⁾ Les villes du Moyen Age, lk. 123 j.

³⁾ „C'est parmi cette masse de déracinés et d'aventuriers qu'il faut chercher sans nul doute les premiers adeptes du commerce“. *Op. cit.*, lk. 102.

tutsioonilises arengus. Vabaduse põhimõttele toetuv linnaõigus ja kavamajanduse alusel organiseeritud, kõiki rahvastikuelemente üheks tervikuks liitev majanduslik korrastus tunnistavad samavõrra selle jõulise uue sotsiaalse klassi loomisvõimest kui neist ajast põlvnevad imposantsed gooti katedraalid, mida ei ehitatud ainult Jumala auks, vaid ka oma linna iseteadva väärikuse sümboliks. Kesk-aegse linnakodanluse ilmik vaim rikastas hiljemini Lääne-Euroopat humanistliku renessansiga, kuna tema müstilised usundilised püüdlused ajendasid tormilise reformatsioonilise liikumise. Sellised on peajonte need üldised tulemused, milleni Pirenne jõudis kesk-aegsete linnade tekkimisloo püsiva ja visa uurimise järel.

Pirenne'i monograafilisist tõist keskaja ajaloo alal mainiksime veel ohtrate alliklisanditega varustatud uurimust „Le mouvement de la Flandre maritime en 1323—1328“ (Brüssel 1900). Selles kujutatakse Flandria talupoegade võitlust kohaliku aadli ja Prantsuse võimu vastu XIV sajandi 1. poolel. Mereäärseis Flandria osades elasid neil ajal vabad talupojad, kes oma majandusliku jõukuse ja sõltumatusse tõttu osutasid suurt iseteadvust ja vabadusarmastust. Kui kohalik aadel Prantsusmaa toetusel püüdis nende nn. „kerel'ite“ suhtes oma võimu laiendada, alustasid viimased 1323. a. liikumist, mis arenes veriseks ja vihaseks kodusõjaks. See liikumine erineb samal sajandil veidi hiljemini tekkinud Prantsuse *Jacquerie*'st ja Inglise Wat Tyler'i talupoegademässust selles suhtes, et ta vastandina neile oli jõukate ja oma väärtust tundvate vabade talupojakogukondade võitlus agraarse ühiskonna ja talupoegliku demokraatia kindlustamise eest. Seejuures leidsid talupojad toetust linnade alamate kihtide poolt; eriti agarasti astusid nende kaitseks välja Brugge ja teiste linnade kangrud, kes taotlesid sotsiaalset võrdsust ja poliitilist iseseisvust. Nii tekkisid tihedad koostöö-sidemed linnademokraatia ja maademokraatia vahel. Samal ajal abistasid linnaelanikkude jõukamad kihid aadlit, kel Prantsuse kuninga Philippe VI Valois abil õnnestus murda talupoegade jõud Cassel'i lahingus 23. VIII 1328. Sellele järgnes demokraatliku liikumise summutamine ka linnades. Oma uurimusele on Pirenne juurde lisanud äärmiselt pika (148 lk.) nimistu Casseli lahingus langenud talupoegade nimedega ja nende maaomandi ilme ning suuruse märkimisega. See Prantsuse võimude ülesandel maade konfiskeerimise otstarbeiks koostatud loend esitab huvitavaid andmeid Flandria agraarsuhete kohta hiliskeskajal.

Suurejoonelise sünteesi Pirenne'i arvukaist uurimustest keskaja sotsiaal- ja majandusajaloo alal moodustab ta ülevaade „Le mouvement économique et social du X au XV siècle“, mis ilmunud 1933. a. G. Glotz'i toimetatud „Histoire générale'is“ (Histoire du moyen âge, tome VIII). Iseseisva raamatuna on see ülevaade ilmunud ingliskeelses tõlkes pealkirja all „Economic

and Social History of Mediaeval Europe" (London 1936).

Eriti on Pirenne laiemailegi ringidele tuttavaks saanud oma 7-köitelise Belgia ajaloo, mille kirjutamisele teda õhutas ta sõber Karl Lamprecht. See teos tõlgiti alul prantsuskeelsest käsikirjast saksa keelde Fr. Arnheim'i poolt ja ilmus Lamprecht'i poolt toimetatud sarjas „Allgemeine Staatengeschichte“ pealkirja all „Geschichte Belgiens“ (I, Gotha 1899; II, ibid. 1902; III, ibid. 1907; IV, ibid. 1913). Neljandas köites jõudis Pirenne oma käsitluse viia kuni Vestfaali rahuni 1648. Hiljemini jätkus teose avaldamine otseselt prantsuse keeles „Histoire de Belgique“ nime all kuni 1932. aastani, mil ilmus selle viimane köide. Loomulikult on ka esimesed köited hiljemini prantsuskeelseinagi ilmunud, pealegi juba mitmes trükkis.

Pirenne'i monumentaalne teos moodustab esimese sünteetilise ülevaate Belgia maa-ala ja ta rahvastiku ajaloolise arenemiskäigu kohta. See Prantsusmaa ja Saksamaa vahel asetsev maadekompleks koosneb osalt germaani, osalt romaani ilmega aladest, mis ajaloo jooksul mitmesuguseil põhjusil eraldusid Saksa- ja Prantsusmaast, moodustades mingi omapärase rahvusvahelise ilmega vahepealse kultuuriterviku. Ta jäi sajandite jooksul tihedasse sidemisse nii saksa kui ka prantsuse kultuurilise ja poliitilise eluga ning toimis väga sageli vahendajana nende rahvaste suhtes. Seetõttu kajastusid Belgia alal elavalt kõik need vaimsed ja poliitilised murrangud, mis esinesid Lääne-Euroopas alates varakeskajast Pürenee mäestiku ja Elbe jõe vahel. Belgia ajaloo tihedad sidemed ümberkaudsete suurte rahvaste saatusega, ta ferritooriumi erakodne poliitiline killustumus paljude lokaalsete valdkondade vahel, ta ülerahvusliku kultuuri rõhutatult omapärane iseloom ja teised säärased tegurid esitasid Belgia ajaloo sünteetilisele käsitlusele selliseid raskusi, et enne Pirenne'i ükski uurija ei julgenud selle ülesande kallale asuda. Esimesena riskis seda teha Pirenne, kes siiski lahendas endale seatud ülesande üllatavalt hästi.

Pirenne jälgib oma teoses selle kirju maadekompleksi üldarengut, valgustab üksiknähtuste taga seisvaid üldisi peatendentse ja kujutab Belgia ala ülerahvuslikku sotsiaalset ja vaimset kultuuri, mainides lokaalajaloo vähemaist üksikasjust vaid neid, mis osutuvad ühes või teises suhtes tähtsaks mingi üldisema iseloomuga nähtuse selgitamisel. Peamiselt käsitleb ta neid Belgia alu, kus sotsiaalne ja poliitiline elu arenes kõige omapärasemal ja jõulisemal kujul, esijoonel loomulikult Flandriat. Eriti head on Pirenne'i töös majandus- ja sotsiaalajaloo olusuiteile pühendatud osad, mis osutavad vilunud vanameistrilt. Näit. on Flandria kalevitööstuse areng XIII ja XIV sajandil, selle võistlus Inglise omaga, selle keskuse kandumine linnadest maale XV ja XVI sajandil koos-

tatud peamiselt Pirenne'i enda poolt esmakordselt läbitöötatud algallikalise ainese põhjal. Samuti on hästi õnnestunud peatükid, mis kujutavad Belgia sotsiaalset evolutsiooni, ta rahvastiku eri kih tide ilmet ja nende omavahelisi suhteid, riiklikke institutsioone, poliitilisi teooriaid ja liikumisi puhtvaimse kultuuri alal. Diplomaatilist ajalugu ja Belgia poliitilise elu erakordselt kirjut sündmustikku käsitletakse vaid suurtes peajoonetes, ent ka neist antakse kõikjal küllaltki selge ja ülevaatlik pilt. Pirenne jõuab lõpuks seisukohale, et kestva saatuseühisuse kaudu sajandite jooksul kujunenud belgia rahvas, olles mitmekesise etnilise koosseisuga, moodustab siiski teatava loomuliku kultuurilise ja poliitilise terviku, mil ei puudu tugev sisemine homogeensus ja mille tsentripetaalsed jõud kindlasti ületavad tsentrifugaalseid. See Belgia ajaloo suurejooneline ülevaade, mis koostatud algusest lõpuni ühe isiku poolt teatavate kindlate vaatekohtade alusel, moodustab otse erakordse jõudluse. Ta on parimaks tunnistuseks Pirenne'i haruldase töö-
innu, laialise eruditsiooni, kaine kriitilise pilgu ja väljapaistvate sünteesivõimete kohta. Ühtlasi on ta vastuvaieldamatult üks eeskujulikumaid maadeajalugusid nüüdisaegses ajalooteaduslikus kirjanduses⁴⁾.

Oma elu lõpupoolel huvitas Pirenne'i eriti vana-aja ja kesk-
aja vahemail asetsev ülemineku-ajastu ja nn. keskaja alguse küsi-
mus, millele ta alates 1922 ilmunud artiklist „Mahomet et
Charlemagne“ (Revue belge de philologie et d'histoire, I)
pühendas rea väiksemaid töid ja mida ta käsitles Brüsseli ja Oslo
rahvusvahelisel kongressil peetud ettekandeis. Enne surma olevat
ta kuuldavasti jõudnud käsikirjas lõpetada pikema teose selle
probleemi kohta. Pirenne rõhutab, et vanaaja kultuurid olevat olnud
Vahemere-kultuurid ja Rooma riik — Vahemere-riik. Vahemeri
kui roomlaste *mare nostrum* olnud oluliseks teguriks *Orbis roma-
nus*'e liiklemissuhete korraldamisel, eriti suurlinnade toitlustamisel.
Rooma keisririigi lõpuajastul domineerinud Vahemerel Süüria kau-
bandus, mida hõlbustanud Constantinus Suure rahareform. Kõigi
germanlaste eesmärgiks rahvasterändamise ajastul olnud jõuda Vahe-
mere aladele välja; isegi Frangi kuningad teinud selles suunas kor-
duvaid katseid. Germaanlaste ilmumine Vahemere aladele ei olevat
Pirenne'i arvates põhjustanud mingi uue maailmaajaloolise aja-
järgu algust: ta ei olevat suutnud kõrvaldada minevikku ega hävi-
tada seniseid tüüpilisi eluvorme. See, mis germaanlased säilitasid
Rooma kultuurist, ületavat funduvalt selle, mis nad hävitasid, või

⁴⁾ F. Rachfahl väidab selle teose 3. köite arvustises: „Selten ist einer Landesgeschichte eine so tiefgründige, umfassende Bearbeitung zuteil geworden, wie der Belgiens durch Pirenne. Kritischer Geist, Auffassung und Darstellung stehen auf der gleichen Höhe“. Historische Vierteljahr-
schrift, X, 1907, lk. 437.

selle, mis nad uut kaasa tõid. Barbarite riikides säilitanud mandunud Rooma kultuur ikkagi puhtroomapärase ilme. Vahemeri olnud Lääne-Rooma riigi langemise järel ka germaanlastele *mare nostrum*, Bütsants säilitanud rea valdusi Itaalias, Sitsiilias ja Aafrikas, katoliku kiriku kaudu avaldanud Rooma barbareile tugevat tsiviliseerivat mõju. Ka säilinud esialgu linnad oma munitsipaal-korraga Itaalias, Gallias ja Hispaanias, moodustades endiselt, eriti Vahemere-äärseil aladel, majandusliku aktiivsuse ääsid. Frangi riigis toimunud Merovingide ajastul kaupade sisse- ja väljavedu veel küllaltki suurel määral, Vahemeri sidunud endiselt oma kaldail asetsevad rahvad üheks majandustervikuks. Kuni VIII sajandini olnud näit. Marseille elavas kaubanduslikus läbikäimises Konstantinoopoli, Süüria ja Egiptusega, kusjuures süürlased ja juudid eendanud Idamaa kaupade (luksusesemetete, veinide, vürtside, papüüruse jne.) kohaletoimetajatena juhtivat osa. Sama pilti leiab Pireenne läänegootidel Hispaanias ja vandaalidel Aafrikas. Nii ei olevat germaanlaste sissetungi tagajärjel Vahemerel lakanud majandusliku liiklemise järjekestvus. Kõigil neil aladel esinenud veel üks kultuur, üks usk, ühed tavad ja üks õigus.

Alles islami võidukäik aastail 633—732 hävitanud otsekui mingi looduslik katastroof selle Vahemere-äärse kultuurimaailma senise ühtluse. Need sada aastat, mis eraldavad Poitiers' lahingut Muhamedi surmast, muutnud kogu selle maailma palge hoopis teistsuguseks. Vahemere lõuna- ja idapoolseil aladel tõusid nüüd esikohale islami usk ja õigus ning araabia keel. Seetõttu ei ühendanud Vahemeri enam rahvaid, vaid lahutanud neid siitpeale üksteisest. Seni olid läänepoolsed alad ikka saanud oma kultuuri idast; nüüd oli lääs sidemetepidamise raskenedes esmakordselt jäetud omapead, nii et Karolingide ajastust peale tõusevad Lääne-Euroopas esikohale germaani elemendid. Karl Suure riik moodustanud ka majanduslikult omaette maailma, ilma välissadamateta ja välisturgudeta. VIII ja IX sajandil läinud kaubanduslik läbikäimine idapoolsete maadega tunduvalt tagurpidi ja iseseisev kaupmeesteklass hävinud. Siitpeale moodustas suurmaaomand riigi ja ühiskonna ainsa majandusliku aluse, millega kujunesid eeldused feodaalkorra tekkimisele. Nii alanud keskaeg talle iseloomuliku läänindusega ja kinnise kodumajandusega alles IX sajandil. Keskaegne Lääne-Euroopa ühiskond kujunenud selle teooria järgi mitte niivõrra sisemise orgaanilise arengu mõjul, kui võrra teatavate juhuslikku laadi välistegurite — kaubandusliku liiklemise sulgumise, turgude kaotsimineku jne. tagajärjel.

See vaimukas teooria, mis algusest peale süiski tekitanud palju elavaid vastuväiteid, asetab maailmaajaloo periodiseerimise aluseiks teatavad majanduslikud ja kultuurilised mõisted. Et aga selle vaatekohaga järgi IX sajandil alanud keskaeg loomulikult tuleks lõp-

penuks tunnistada välisurgude uuesti-avanemisega XI ja XII sajandil (millest eelpool oli juba jutt), siis ähvardab traditsiooniline keskaja mõiste selle teooria kehtimapääsul täielikult kokku variseda. Loomulikult tuleks siis kogu senine maailmaajaloo perioodiseerimine võtta põhjalikule ümberhindamisele. Seetõttu jääme elava huviga ootama Pirenne'i posthuumset teost, mis võib-olla suudab hajutada mitmed ta teooria kohta seni õigusega esinevad kahtlused ja vastuväited.

P. Tarvel.

Varia.

Põhjamaade ajaloolaste kongress Stokholmis ja Upsalas 9.—12. aug. 1935.

Möödunud aasta augustis tulid Põhjamaade ajaloolased järjekordeks — sedakorda kuueks — kongressiks kokku Rootsi. Varasematest kongressidest erines viimane seepoolest, et peale põhjamaalaste kitsamas mõttes oli rootslaste algatusel kutsutud sellest kongressist osa võtma ka Balti riikide ajaloolasi. Ka osavõtjate arvu poolest ületas see kongress kõik varasemad. See ei olenenud küll kuigi suurel määral kongressi geograafilise kandeala laiendamisest. Balti riigid andsid ainult 5 osavõtjat. Eesti ajaloolasist olid saanud dots. J. Vasar, dr. O. Liiv ja allakirjutanu. Läti ajaloolasi esindasid prof. Švābe ja dots. Steppermanns. Seda tugevamini aga olid esindatud Skandinaavia riigid. Rea tuntud nimede puudumist võis märgata siiski ka siin.

Ajaloolaste kongress, millele oli eelnenud Põhjamaade arhivaaride päev, avati 9. aug. Stokholmi rüütlimaja saalis prof. S. Tunberg'i poolt, kes avasõnas rõhutas koostöö vajadust uurimistöös huvides kongressist osavõtivate rahvuste ja riikide vahel. Kongressi juhatajaks valiti prof. Tunberg (Rootsi), abijuhatajaks prof. Melander (Soome), prof. Koht (Norra), prof. Friis (Taani), prof. Stavenow (Rootsi) ja sekretäriks dots. Kraft (Rootsi).

Kongressi töökorraldus oli selline, et enne lõunat peeti ettekandeid pleenumi ees, pärastlõunane töö toimus aga sektsioonides; kongressi viimasel tööpäeval käis töö samaaegselt viies sektsioonis. Üldse peeti kongressil 26 teaduslikku ettekannet. Kongressi kolmest tööpäevast oli esimene pühendatud talurahva ajalugu käsitlevaile ettekandele, teise päeva ettekannete teemaks oli Suur Põhjasõda, kuna kongressi kolmandal päeval, millal istungeid peeti Upsalas, peetud ettekanded polnud keskendatud mingi siduva teema ümber, neis käsitleti mitmesuguseid historiograafilisi, majandus- ja kultuurajaloolisi probleeme.

Talurahva ajalugu käsitletud ettekannetest pälvisid erilist tähelepanu prof. Kohti ja prof. Heckscheri ettekanded, milledega alustati tööd.

Prof. Koht käsitleb omas ettekandes — *Verknanden av den dansk-norske unionen på dei norske bønderne* — norra talurahva olukorda taani-norra uniooni ajal. Ta näitas, et norra rahvusliku aadli kõrvale tõrjumine sissetungiva taani aadli poolt, kes haaras kogu poliitilise võimu, kutsus esile norra talurahva õigusliku ja majandusliku olukorra halvemise. Taanlaste poolt teostatud kirikliku reformatsiooniga pääses norra kirikus jumalateenistuse keelena maksvusele taani keel, samuti ka kiriku hooldamisel olevasse kooli. Keeleline surve olnud koguni nii tugev, et norralased olnud sunnitud lugema taani keeles isegi oma rahvuslikke kuningasaagasid ja kangelaslaule. Ometi pole see surve suutnud murda

norra talurahvast. Tal jätkunud jõudu võidelda ja kaitseda niihästi oma kihi huve ja anda ka uut elujõudu teistele ühiskonna kihtidele.

Prof. Kohti ettekandele oli huvitavaks täienduseks prof. C. A. Johnseni poolt kongressi viimasel päeval peetud ettekanne — *Norges nedgang i senmiddelalderen*. (Ettekanne ilmus hiljem ajakirjas Nordisk Tidskrift XI (1935), lk. 418—432.) Kõneleja püüdis selgitada neid põhjusi, mis tingisid Norra allakäigu hiliskeskajal. Ta arvustas varasemaid seletuskatseid, eriti seda, mis püüdis nähet seletada kliima muutumisega külmemaks jne. Omalt poolt rõhutas kõneleja mustasurma katastroofilist tähendust norra ühiskonnale, mille tagajärjel tugevasti langes põllundus. Ta ei pea majandusliku allakäigu tõeliseks põhjuseks siiski mitte katku. See allakäik algas, tema arvates, juba varemini ja oli tingitud uute majanduslikkude eluvormide esilekerkimisest Norras. Kuni varase keskaja lõpuni võtsid Norras kõik rahvakihid aktiivselt osa kaubandusest ja meresõidust, mis andis suuri tulusid. Hiliskeskajal aga, alates juba XIII saj. lõpust tungisid Norrasse hansa kaupmehed ja tõrjusid aktiivkaubandusest välja norralased, välisturgude kõrval haarasid nad aja kestel enese kätte ka siseturud ja viisid kaubandusest saadavad tulud maalt välja. See põhjustas Norras üldise vaesumise ja majandusliku languse. Selle tagajärjel polnud maa enam suuteline vastu panema taanlaste võimupüüetele ja Norra degradeeritud iseseisvast riigist Taani provintsiks. Poliitilise languse madalpunkt saabunud küll alles XVI saj. Kuid siis oli juba alanud norra ühiskonnas sisemine konsolideerumine, mis XVIII saj. jõudnud välja rahvusliku ärkamiseni.

Rootsi talurahva ajalugu käsitletud ettekannetest tuleb eriti välja tõsta prof. Heckscheri oma — *Hur Sveriges bönder förlorade sin jord och hur de återvunno den*. (Ettekanne ilmus hiljem ajakirjas Nordisk Tidskrift XI (1935), lk. 327—345.) Kõneleja vaatles probleemi, kuidas rootsi talupojad kaotasid omandiõiguse maale ja kuidas nad selle taassaavutasid, selle küsimuse terves ajalises ulatuses, s. o. alates hiliskeskajast kuni peaaegu olevikuni. Põhjaliku hindade osaliseks said ettekandes nii maade võõrandamine ja läänistamine riigivõimu poolt aadlile ja kirikule kui ka maade tagastamised. Seejuures iseloomustasid maavaldusvahetordi ülevaltlikud arvulised tabelid. Palju huvitavat ja õpetlikku pakkus prof. Heckscheri ettekanne ka rakendust leidnud töömeetodite poolest.

Prof. Carlssoni ettekanne — *Arbogamötet 1435, ett blad ur den Engelbrektska frihetsrörelsens historia* — käsitles talurahva poliitilist ajalugu ja Engelbrekt Engelbrektssoni juhatusel toimunud vabadusvõitlust. Ettekanne leidis avalikkuse poolt erilist tähelepanu seetõttu, et kõneleja korrigeeris Rootsi riigipäeva sünniaasta arvu. Senise arvamus kohaselt peeti tänavu Rootsi riigipäeva 500 aastast juubelit. C. arvates võiks seda teha aga alles a. 1936.

Taani talurahva õiguslikust seisundist ainuvalitsuse ajal kõneles mag. H. Jensen. Prof. Melander kõneles põllujaotuse süsteemist Soomes varasematel aegadel. Arvuka kogu kuulajaid oli tõmmanud kokku dots. J. Vasara ettekanne — *Det svenska inflytandet på böndernas rättsliga ställning: Estland och Livland*, milles kõneleja võttis kokku oma eestikeelsetes uurimustes saavutatud tulemused. Kongressist osavõtjatele pakkus dots. Vasara ettekanne palju uut ja näitas neile meie talurahva õigusliku olukorra tugevat erinemist Skandinaavia talurahva omast.

Põhjasõja käsitlemist alustas dr. Brulin ettekandega — *Aktuella problem Karl XII:-s-forskningen* —, milles rõhutati eriti just uurimise majandusajaloolist külge ja neid probleeme, mis vajavad veel lähemat käsitlemist jm. Eriilist elevust äratas teine pleenumi ees peetud Põhjasõda käsitlev ettekanne, seda küll vähem oma teadusliku uudsuse ja sügavuse kui probleemi-

seade suunalt. See oli Soome rootslase E. Hornborgi ettekanne — *Försvaret av Sveriges östra riksdelar och Karl XII-s krigföring 1701—14* Kõneleja arvates langasid Eesti- ja Liivimaa kaitsmise raskused just Soomele, kus juba sõja algusel mobiliseeritud vähemalt 6% rahvastikust. Päris-Rootsi jõud olnud peamiselt rakendatud võitlustesse Poolas, millistel polevat olnud mingit orgaanilist sidet kaitsesõjaga Baltikumis. Kaitses Rootsi valdusi Soome lahe lõunakaldal kurnanud Soome oma jõud täiesti ja pole seetõttu enam suutnud astuda vastu 1710. a. maale tunginud venelasele. Rootsi vägede teotsemine Baltikumis ja Soomes oluku, autori arvates, vajaline venelaste tagasitõrjumiseks. Karl XII teotsemine lõunas oli Baltikumi kaitsmise seisukohalt vaadatuna, kõneleja arvates, ekslik.

Hornborgi väidete vastu võttis kaunis arvustavalt sõna omas järgnevas ettekandes tuntud rootsi sõja-ajaloolane kol. Petri, kes omas ettekandes. — *Karakteristiska drag i Karl XII:s krigföring* — iseloomustas Karl XII sõjapidamisviise, rõhutades eriti viimase operatiivses tegevuses ilmnevat püüdlust luua olukordi, mis võimaldavad ootamatuid ja järske lööke vaenlasele.

Dots. H. Sepa ettekanne — *Estland och det stora nordiska kriget 1701—1704* — käsitles osati samu probleeme kui Hornborgi oma. Ka Sepp arvustab mõndagi Rootsi väejuhatuse tegevuses, kuid ta ei langeta Karl XII lõunasse pöördumise suhtes siiski mitte täiesti taunivat otsust. Eriti rõhutas nimetatud ettekanne Ingeris toimunud võitluste tähendust Eestimaa edaspidisele saatusel ja ristas aa. 1701—04 Ingeri perioodiks Põhjasõjas. Samuti rõhutas Sepa ettekanne seda suurt osatähtsust, mis maa kaitsmisel kuulus kohalikele rahvuslikele väeosadele. Dots. Sepa, kuna viimane oli takistatud kongressist isiklikult osavõtmast, referaadi kandis ette dr. O. Liiv, kes omalt poolt oli lisanud sisuka ülevaate majanduslikkude olude kohta Eesti alal Põhjasõja ajal.

Teistel kongressil peetud ettekannetel pole võimalik siinkohal peatuda. Kongressi töö lõppes Upsala ülikooli aulas prof. Stavenowi lõppsõnadega. Välismaalaste nimel tänas rootslasi prof. Koht, kes ühtlasi ütles kõigile teretulemast järgmisele Põhjamaade ajaloolaste kongressile Oslos a. 1940. See oli siiski vaid lõpu algus. Tegelikult lõppes kongress banketiga Upsala lossi riigisaalis 12. aug. õhtul. Banketil tervitas prof. Stavenow rootslaste nimel kõiki külalisi, rõhutades eriti ajaloolise uurimistöö tähtsust rahvuste ja inimsuse teenistuses. Stavenowi kõnele järgnesid tänuavaldavad sõnavõtud kõigi kongressist osavõtnud maade esindajailt. Eesti ajaloolaste nimel kõneles dots. Vasar. Üldiselt suhtusid nii rootslased kui ka teised põhjamaalased hindavalt eestlaste kaasatõmbamisse Põhjamaade koostöö võrku. Huvist meie teaduse vastu annab tunnistust ka elav osavõtt ja sõnavõtt eestlaste poolt peetud ettekannetest. Samuti rõhutati rootslaste poolt seda suurt ülesannet, mis eestlastele langeb idapoolsete teadlaste uurimustulemuste vahendamisel Skandinaaviale. Kaheldamatult võivad ka eestlased, sõlmides tihedamaid sidemeid Põhjamaade ajaloouurimusliku tööga. See pärast on küll soovitatav eestlaste jätkuv osavõtmine Põhjamaade ajaloolaste perioodilistest kokkutulekuist.

E. Blumfeldt.

Aaro Pakaslahti, Suomen poliitikkaa maailman-sodassa. II osa. Porvoo-Helsinki 1934. Werner Söderström Osakeyhtiö. 315 lk.

Juba Pakaslahti uurimuse esimene osa tõi rohkesti uut valgustust Soome iseseisvumise eellose paljutähendavaile maailmasõja-aastatele, lisa-des senitundmatuid andmeid Saksamaa kavatsuste kohta Ida-Baltikumi suhtes. Käesolev osa jätkab sarnaste uudsete andmete esitamist täiel määral. Kuigi autor käsitleb poliitikat, mis meiega maale osutus tähtsaks, kuid

mis ikkagi peamiselt võõraid olusid puudutab, on teos sedavõrd huvitav, et teda sagedasti kümnete lehekülgede kaupa võib lugeda kui põnevat romaani. Teoses käsitletakse küll poliitikat, mida aeti peamiselt Saksamaa abil, kuna liitriikides ja nende suhtes toimuvat poliitilist tööd puudutatakse rohkem möödaminnes. Ka selleski osas on antud Wetterhoffi tegevuse kirjeldamisele pearõhk, mis teisiti olla ei saagi, sest W. mängis Saksa-Soome poliitilistes suhetes 1915. ja 1916. a. kesket osa. Ühtlasi selgitatakse Wetterhoffi hilisemat elusaatust ja arvamusi tema suhtes. Ka Soome jäägripataljonide tegevus leiab üksikasjalikku kirjeldamist.

Meile on huvitavad need kavatsused ja soovid, mis valitsesid Maa-ilmasõja ajal Saksamaal Baltimaade suhtes, sest ka neid mainitakse raamatus siin ja seal. Ühenduses kord iseseisvumise võimaldamisega, kord Rootsi kutsumisega sõtta Vene vastu taheti arendada Saksa idarinde offensiivi eriti tugevaks ja suunatavaks Eesti- ja Liivimaa, mis pidi toimuma Balkani rindelt toodavate uute saksa vägede kaasabil. Wilhelm II „auvõlg“ balti sakslaste suhtes, nagu ta seda väljendas jaanuaris 1916. a. oma nõuandjale ja balti sakslaste tähtsamale huvidekaitsjale Berliinis Th. Schiemannile, leiab käsitlemist autori poolt, samuti selgub Pakaslahti töö kaudu meile aina paremini „Deutsche Gesellschaft 1914“ klubi osa Balti riikide loomismõtte arendamisel, muidugi Saksamaaga kõige lähemas ühenduses.

Oma vastavate poliitiliste märgukirjadega, mida Wetterhoff esitas tervele reale Saksamaa selle aja prominentsemale poliitilistele ja sõjalistele juhtidele, loosis Wetterhoff, et ta suudab abi anda ka Balti sakslastele ja „eesti vendadele“, kelle viimaste kohta ta oli eksiarvamusel, et nende iseseisvuse-püüded leiavad omale Saksa poolt toetuse ja et eestlaste hulgas selle tõttu on saksasõbralik suund süvenemas. Baltimaade tuleviku probleemidest 1915 ja 1916 olid elavalt huvitatud peale Balti usaldusnõukogu ja Berliinis asuvate balti sakslaste veel rida teisi tähtsaid isikuid, keda ka autor mainib: Preisi prints Heinrich, Austria-Ungari suursaadik vürst v. Hohenlohe-Schillingsfürst, Kuramaa tsiviilvalitsuse pealik v. Gossler, admiral v. Thomsen, admiral v. Müller, krahv Reventlow, ajaloolane prof. Dietrich Schäfer, vabahärra v. Maltzahn, v. d. Schulenburg, Friedrich Naumann, Franz v. Liszt, Paul Rohrbach, Wetterhoffi poliitika vastane tuntud ajaloolane prof. Otto Hoetzsch, riigikantsler v. Bethmann-Hollweg ja paljud teised. Wetterhoffi kavasse kuulus küll, et Rootsit tuli mõjustada sõttaastumiseks Venega, lubades talle soodsaid väljavaateid Baltimaade suhtes, kuid seejuures saavutas ta siiski tiheda koostöö Balti usaldusnõukoguga Berliinis. Mainitud usaldusnõukogu ja Wetterhoffi büroo poolt ühiselt, osalt Stokholmi soomlaste ainelisel kaasabil 1915. a. lõpul hakati välja andma nädalalehte „Stimmen aus dem Osten“, peatoimetajaks oli B. usaldusnõukogu liige dr. R. Bahr. — Veel muudest asjaoludest ühenduses Baltimaadega kõneleb Pakaslahti teos.

Pakaslahti teos, mida muide Soomes on mainitud ka „jäägriteliku-mise diplomaatilise ajaloona“, on selgelt ja meetodikindlalt kirjutatud, põhjenedes arhiividest võetud rohkele uudisainesele. Ta käsitab huvitavat aega ja suuri sihte, mis pole jätnud tähtsal määral riivamata ka Eesti riigi iseseisvumist.

O. Liiv.

Tellige

„Ajaloolist Ajakirja“

1936. aastaks!

„Ajalooline Ajakiri“ ilmub kõigi eesti ajaloo-uurijate kaastegevusel; maksab aastas ainult 2 kr. 40 senti.

Raamatu-aasta tõttu tekkinud tööummistuse tagajärjel ilmub käesolev number hilinemisega.

Toimetus.

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi väljaanne

„AJALOOLINE AJAKIRI“

seab enda ülesandeks tõlgendada meil ajaloolisi harrastusi, äratada huvi ajaloo, eeskätt meie rahva ajaloo vastu võimalikult laiemais ringkonnis väljaspool uurijate ja ajaloo õppijate kitsaid rühmi. Vastavate artiklite, ülevaadete ja arvustiste kaudu jälgib „Ajalooline Ajakiri“ nii kodumaa kui ka üldise ajaloo uurimise edusamme meil ja mujal.

Seni on „Ajaloolises Ajakirjas“ kirjutati avaldanud: prof. W. Anderson, prof. J. Bergman (Rootsi), E. Blumfeldt, prof. A. R. Cederberg (Soome), V. Ernits, O. Freymuth, O. Greiffenhagen, prof. P. Haliste (Bauman), T. Holm (Rootsi), R. Indreko, dr. P. Johansen, R. Kenkmaa, E. Kerem, H. Kleis (Ottenson), R. Kleis, dots. A. Koort, dr. A. Korhonen (Soome), prof. H. Kruus, A. Kruusberg, prof. J. Köpp, H. Laakmann, E. Laid, dots. L. Leesment, M. Lepik, dr. O. Liiv, F. Linnus, L. Loone (Rebane), N. Loone (Treumuth), L. Mark, L. Metslang, prof. H. Moora, H. Mühlberg, Fr. Nineve†, A. Oinas, prof. H. Oldkop †, A. Perandi, prof. A. Pridik, Fr. Puksoo, prof. K. Ramul, G. Rauch, R. Rosén (Soome), M. Schmiedehelm, dots. H. Sepp, prof. O. Sild, A. Soom, M. Sorgsep, prof. A. Sväbe (Läti), prof. W. Süss, prof. A. M. Tallgren (Soome), prof. P. Tarvel, E. Tender, prof. J. Uluots, dots. J. Vasar, J. Vigrabs (Läti), K. Vilhelmson, dr. E. Virányi (Ungari), dr. Fr. Westling† (Rootsi), prof. A. H. Wirkunen† (Soome) ja R. Övel.

„Ajalooline Ajakiri“ ilmub 4 numbrit aastas. Tellimishind: 2 kr. 40 s. aastas. Üksiknumber 70 senti. Kuulutuste lehekülge — 10 krooni, $\frac{1}{2}$, lehekülge — 5 krooni jne.

Talitus asub: Tartu, K.-Ü. „Loodus“, Ülikooli tän. 18. Tellimisi võtavad vastu kõik E. V. postiasutised.

1922. aastakäigust on veel saada üksikuid numbreid — à 30 senti. Järgmisi aastakäike on veel saada: 1923. aastakäik — à 1 kr. 60 senti, 1924.—1926. aastakäik — à 2 krooni, 1927.—1935. aastakäik — à 2 kr. 40 senti.